

ode

omgevingskwaliteit door erfgoed

Erfgoed kan mensen een ontmoeting met iets authentieks bieden. Ze ervaren de eigenheid van een plek of gebied, met een eigen geschiedenis

- 08 | **‘Alles kan erfgoed zijn’**
In gesprek met erfgoedhoogleraar
Ana Pereira Roders over toekomstbestendig
erfgoedbeleid

- 20 | **‘Landschapstransformaties zijn van alle
tijden én kansrijk’**
In gesprek met **Steven Slabbers**, provinciaal
adviseur ruimtelijke kwaliteit Noord-Holland

- 32 | **Acht waarden voor het integrale gesprek**
Het PBL ontwikkelde een referentiekader
voor erfgoed als leefomgevingskwaliteit

- 48 | **‘Van monumentensubsidies
profiteert de hele buurt’**
In gesprek met hoogleraar ruimtelijke
economie **Jan Rouwendal**

- 60 | **Meer dan monumenten alleen**
Nieuwe kansen voor erfgoedwaarden
onder de Omgevingswet

- 06 | **Erfgoed is omgevingskwaliteit**
Voorwoord door **Rosan Kocken**, gedeputeerde
Cultuur en erfgoed, provincie Noord-Holland
- 14 | **Nieuwe vrienden**
Column van **Dorine van Hoogstraten**
- 16 | **‘Archeologie fascineert verrassend veel mensen’**
In gesprek met beleidsadviseur archeologie **Rob van Eerden**
- 26 | **Berichten van onze website**
- 30 | **‘Onze monitor laat gemeenten zien waar zij staan’**
Dubbelinterview met **Paul Noppers** en **Anne van Wijngaarden**,
ministerie van OCW
- 38 | **‘Post 65-erfgoed draait om het verhaal achter het gebouw’**
In gesprek met **Anita Blom**, specialist wederopbouwstedenbouw
en Post 65-architectuur, RCE
- 42 | **De kwestie: Dwingt klimaatverandering om te kiezen welk
erfgoed we behouden?**
Debat tussen **Barend Jan Schrieken**, directeur NV Bergkwartier
| Maatschappij tot Stadsherstel en **Flip ten Cate**, directeur
Federatie Ruimtelijke Kwaliteit
- 44 | **Het erfgoed van de toekomst**
Column van **Thijs Visser**, wethouder gemeente Stede Broec
- 54 | **‘Erfgoedbeheerder, houd je crisisaanpak op orde’**
In gesprek met **Ankie Petersen**, reservist Cultureel
Erfgoedbescherming, Koninklijke Landmacht
- 56 | **Wat is wat in erfgoedland?**
Een greep uit de vele erfgoedorganisaties in Nederland
- 66 | **Een ongezouten gesprek aan de dijk**
Burgemeester **Marian van der Weele**, gemeente Waterland,
over vertrouwen creëren tussen overheid, bewoners en uitvoerders
- 69 | **Colofon**

De wijk de Vier Vierkanten in Alkmaar – gebouwd tussen 1977 en 1979 naar een ontwerp van architect Abe Bonnema. Bijzonder zijn onder andere de experimentele houtskeletbouw en de stedenbouwkundige opzet.

Erfgoed is omgevingskwaliteit

Rosan Kocken, gedeputeerde Cultuur en erfgoed, provincie Noord-Holland

Noord-Hollanders verdienen een provincie waarin de geschiedenis een vanzelfsprekend deel uitmaakt van de leefomgeving, ook in de toekomst. Daarom zijn we blij dat goede omgevingskwaliteit een kerndoel is van de Omgevingswet. Als bij nieuwe ontwikkelingen wordt uitgegaan van de bestaande kwaliteiten, komt goede omgevingskwaliteit telkens een stap dichterbij. Goede omgevingskwaliteit ontstaat als iedereen die werkt in het ruimtelijk domein daar elke dag naar streeft, het liefst in onderlinge samenspraak. Dat vergt een behoorlijke inspanning van zowel de overheid als van de opdrachtgever, ontwerper, vrijwilliger en erfgoedprofessional. Goede omgevingskwaliteit wordt in de wet gedefinieerd als 'het belang van aspecten als cultureel erfgoed, architectonische kwaliteit van bouwwerken, stedenbouwkundige kwaliteit en kwaliteit van natuur en landschap'.

Deze editie van de *ode* gaat over het belang van omgevingskwaliteit door erfgoed, waarbij erfgoed wordt gezien in relatie tot alle ruimtelijke opgaven waaraan we werken, zoals de energietransitie en waterveiligheid. De auteurs bieden verschillende perspectieven op dat vraagstuk: de archeoloog ontfermt zich over de sporen die voorouders hebben achtergelaten onder de grond en vertelt de verhalen die daarbij horen, de landschapsarchitect denkt na over het toekomstige landschapsbeeld nu het landgebruik verandert. En ook het jonge erfgoed komt aan bod: hoe kun je als gemeente omgaan met Post 65, zoals erfgoed van de late twintigste eeuw genoemd wordt? En welke waarden kennen bewoners zelf toe aan hun leefomgeving? En als de waarden dan benoemd zijn, hoe leggen we die vervolgens vast in het omgevingsplan? Want praten over erfgoed is belangrijk, maar goed borgen in beleid is minstens zo cruciaal. De omgang met cultureel erfgoed wordt in deze tijd voor een groot deel bepaald door de grote transformaties, waaronder klimaatverandering. Ook dat onderwerp wordt in deze *ode* niet geschuwd, sterker nog: de vraag wordt hardop gesteld of we een deel van ons erfgoed niet zullen moeten opgeven door klimaatverandering. Een pijnlijke maar op termijn mogelijk onvermijdelijke vraag.

Provincie Noord-Holland vindt het belangrijk dat het gesprek over cultureel erfgoed niet alleen gaat over bewaren, maar over alle facetten van erfgoedbeheer: van agenderen naar onderzoeken, analyseren, wegen, vastleggen, beschermen, communiceren en inspireren. En uiteindelijk moeten we onze omgang met erfgoed ook monitoren: is wat we doen eigenlijk het juiste, of moeten we andere accenten leggen of andere thema's agenderen? Daarmee is de cirkel dan weer rond. Ik wens u veel inspiratie bij het lezen van deze veelzijdige *ode* én bij het werken aan omgevingskwaliteit door erfgoed.

‘Alles kan erfgoed zijn’

Toen ze zelf studeerde leerde **Ana Pereira Roders** dat alleen het beschermde erfgoed waardevol genoeg is om te behouden. Nu is ze hoogleraar en leert ze haar studenten precies het tegenovergestelde: alles is waardevol totdat het tegendeel is bewezen. Een gesprek over ontwerpen met het bestaande als uitgangspunt, de rol van de burger bij erfgoedbeheer en de toekomst van het erfgoed.

“Toen ik werd opgeleid als architect in Portugal leerde ik dat een hele buurt waardeloos kan zijn. In die tijd werden overal in Europa hele naoorlogse wijken gesloopt. Dat klopt niet”, zegt Pereira Roders. Ook dingen – attributen in stedenbouwkundig jargon – die niet beschermd zijn kunnen van waarde zijn. Die kan zitten in tastbare attributen als groenstroken, gevelelementen of interieurs, maar ook in niet-tastbare attributen als een woonhuistypologie, zichtlijnen of de carnavalstraditie. “In een ontwerp blijven al deze attributen zoveel mogelijk behouden. Of het nou een gebouw of een gebied betreft; wij leren studenten altijd ontwerpen met het bestaande als uitgangspunt.”

Erfgoedwaarde = toekomstwaarde

Om die uitgangspunten te bepalen ontwikkelden Pereira Roders en haar team sinds 2004 – samen met universiteiten en gemeenten wereldwijd – een methode voor waardeonderzoek. Toekomstwaarde, zo stelt ze, is niet alleen historische waarde, maar ook ecologische, sociale, economische, politieke, esthetische, wetenschappelijke en ouderdomswaarde. Deze waarden zijn in elk attribuut aanwezig, en de manier waarop bepaalt of we het willen behouden. Zo is door het tekort aan bouwmaterialen de ecologische en economische waarde van gebouwen de laatste tijd sterk gestegen en zullen ontwikkelaars eerder geneigd zijn tot behoud. Pereira Roders ziet geen verschil tussen toekomstwaarde en erfgoedwaarde: “Als we het willen behouden is het erfgoed. Ik zie erfgoed als een hogere waardering van waardeloos naar waardevol. Zoals [professor Cultural Landscape, red.] Peter Howard al in 2003 schreef, alles kan erfgoed zijn.”

Waardestelling als uitgangspunt

Een gebiedsontwikkeling op basis van het bestaande begint volgens Pereira Roders bij goede waardestellingen. In landen als het Verenigd Koninkrijk en Australië

hebben alle erfgoederen een officiële waardestelling, die zo uitgebreid is dat die zelfs als juridische basis kan dienen bij rechtszaken. In Nederland zijn ze vaak nog (veel) te summier. “Mijn wens is dat al het erfgoed in Nederland een waardestelling krijgt die uitgebreider is dan een redengevende omschrijving. Zo worden de

“Mijn wens is dat al het erfgoed een uitgebreidere waardestelling krijgt. Dat maakt de uitgangspunten voor ontwerp of beleid veel duidelijker”

uitgangspunten voor ontwerp of beleid veel duidelijker.” Pereira Roders pleit ervoor om bij elk waardestellend onderzoek meerdere disciplines te betrekken. De expert wordt immers beperkt door disciplinaire grenzen. Als een bouwhistoricus een waardestelling van Amsterdam maakt, zou die over het hoofd kunnen zien hoe bijzonder de grachten zijn in waterbouwkundig of biodiversiteitsopzicht.

Ook bewoners en gebruikers van een gebouw of gebied worden steeds vaker betrokken bij het maken van een waardestelling. De relatie van de burger met de omgeving is persoonlijk en hij waardeert daarom anders dan een expert. Volgens Pereira Roders is “erfgoed iets maatschappelijks en er zijn daarom waarden waarover je beter de samenleving kunt bevragen”. Er zijn verschillende manieren om de burger te laten participeren – workshops, interviews, *serious gaming*, online enquêtes. “Het beste waardeonderzoek”, aldus Pereira Roders, “is een onderzoek dat meerdere methoden of bronnen combineert.”

Op de plek van de voormalige meelfabrieken van Meneba komt de nieuwe wijk Zaankwartier. De waardestelling leidde tot een ontwerp voor een complex met een mix van hergebruikte monumentale en nieuwe gebouwen.

Moeiteloos participeren

Een nieuwe participatiemethode is socialemediaonderzoek. Op Bouwkunde trainen ze algoritmes die duizenden openbare berichten op sociale media helpen analyseren. Dat maakt het mogelijk emoties en waarnemingen in een specifiek gebied ruimtelijk te onderzoeken en een ‘landschap van waarden’ te maken, dat toont wat meer en minder waardevol wordt gevonden. In dit soort onderzoek zijn (bijna) alle groepen in de samenleving vertegenwoordigd en wordt informatie opgehaald zonder mensen te beïnvloeden, wat bij andere vormen van participatie vaak niet het geval is. Dit onderzoek kan helpen bestaande waardestellingen te controleren op volledig-

heid, of dienen als transformatiekader bij het maken van nieuw beleid. De methode is al beproefd in onder meer Amsterdam, Venetië, Suzhou en Yazd. Gemeenten zetten algoritmes al in om bijvoorbeeld via sociale media activistische haarden op te sporen. “Onze algoritmes zijn straks op dezelfde manier toepasbaar. Het is interessant om met meer Nederlandse gemeenten aan de slag te gaan.”

Erfgoed is gemeenschap

Maar alleen bevragen is volgens Pereira Roders zonde – de burger heeft meer in z’n mars. Nog steeds heerst het idee dat erfgoedbeheer alleen de verantwoordelijk-

De wijk Het Koggeschip in Den Helder werd tussen 1970 en 1973 gebouwd en onderscheidt zich door de koppeling van woningtype aan bewonersdoelgroep – senioren, alleenstaanden en gezinnen. Hoe kun je die waarde beschermen?

Voortouw nemen

Pereira Roders benadert erfgoedbehoud op een andere manier. Ze stelt zich een wereld voor waarin voorafgaand aan elke bouw- en sloopvergunningsaanvraag een waardestelling gemaakt wordt. Op basis daarvan kan op het juiste moment een beslissing over behoud plaatsvinden. Een dergelijk gemeentelijk systeem heeft Pereira Roders echter nog nergens aangetroffen. “Waarom zou je een gezond gebouw slopen als je het kunt herbestemmen, of als iemand anders er wél in wil wonen? Als we anders denken kunnen we afstappen van het idee dat maar een heel klein gedeelte van ons erfgoed beschermingswaardig is. Soms heb je een crisis nodig om wat voor elkaar te krijgen en de huidige economische omstandigheden en materiaaltekorten zouden een omslag mogelijk kunnen maken. Als gemeenten hierin beleidsmatig het voortouw nemen, gaat de burger daarin mee.”

“Als we anders denken kunnen we afstappen van het idee dat maar een heel klein deel van ons erfgoed beschermingswaardig is”

Toch is in ons denken al een hoop veranderd. Pereira Roders herinnert zich dat erfgoed en duurzaamheid twintig jaar geleden nog aparte werelden waren. “In de architectuur zijn we inmiddels gewend om circulair te denken bij nieuwbouw, maar nog te weinig over het hergebruiken van bestaande gebouwen. Je kunt dat ook op grote schaal doen. Overheden kunnen met de steden en dorpen in een regio afstemmen wanneer er ontwikkeld of gesloopt gaat worden.” Sloop zonder hergebruik zou Pereira Roders niet meer willen toelaten. “In mijn dromen zie ik voor me dat je in de bouw- en sloopvergunningsaanvraag precies aangeeft waar alle materialen naartoe gaan. Dat we grootschalige tweedehands afdelingen hebben bij bouwmarkten.” Een bestaande gevel wordt in zijn geheel ingepast in een nieuw gebouw. Met de materialen verhuizen hun waarden en herkomstverhaal mee naar de nieuwe plek. In haar droom kun je straks precies achterhalen waar je voordeur vandaan komt.

heid is van de overheid. Ze vertelt over een workshop herbestemmen in Pakhuis de Zwijger. Omdat de gemeente niet bij de organisatie betrokken was, twijfelden sommige deelnemers aan het belang dat zij aan het onderwerp hechtte. Maar, merkt Pereira Roders op: erfgoed is gemeenschap – het Verdrag van Faro stelt juist dat burgers niet alleen kunnen participeren in het incidentele gesprek over wat erfgoed moet zijn, maar ook in het structurele beheer ervan. Er zijn internationaal tal van voorbeelden waar de overheid burgers (deels) verantwoordelijk maakt voor erfgoedbeheer. Pereira Roders vindt dat Nederlandse overheden hier nog veel winst kunnen behalen. “Je kunt stellen dat als de samenleving meer verantwoordelijkheid krijgt, je daar wat voor terug kan verwachten. Je ziet dat een gezamenlijke aanpak van erfgoedbeheer en -behoud nog niet volledig in het beleid verankerd is. Het blijft vaak bij projecten, zoals Dumo, Belvédère en nu de Erfgoed Deal. Maar die projecten laten zien wat wel en niet werkt, wat je vaker

wilt toepassen en wat niet. Die inzichten zouden sneller mogen doorwerken in het lokale beleid en een structurele werkwijze kunnen worden.”

Flexibeler beschermingsmethoden

Het begrip erfgoed wordt – mede door het betrekken van de burger – steeds breder. Dat heeft gevolgen voor de manier waarop we het waardevolle kunnen beschermen, betoogt Pereira Roders: “Je merkt dat oudere soorten erfgoed beter beschermd zijn dan nieuwere. Van Post 65-gebieden is wel erkend dat ze waarde hebben, maar dat brengt – afgezien van de enkele met de officiële status van beschermd stadsgezicht – geen enkele juridische bescherming. Omdat traditionele beschermingsmethoden sterk gericht zijn op het behoud van attributen als historische materialen en details, willen gemeenten die vaak niet toepassen op jong erfgoed. Maar dat zijn niet de enige attributen. Je kunt ook flexibeler beschermingsmethoden ontwikkelen met

een andere focus. Ik vind een systeem waarin je het instrumentarium blijft herdefiniëren veel efficiënter.” Ook dat begint volgens Pereira Roders bij goede waardestellingen. Ze vertelt dat in Lissabon na de aardbeving van 1755 innovatieve aardbevingsbestendige houtbouwtechnieken werden ontwikkeld. Doordat later alleen de gevels beschermd werden (het straatbeeld) zijn veel van die toepassingen verloren gegaan en vervangen door betonnen constructies. “Terwijl de gevels apart minder bijzonder waren, maar als onderdeel van de aardbevingsbestendige bouwmethode des te meer.” Hier had met een goede waardestelling een beschermingsmethode ontwikkeld kunnen worden die sloop van de constructie voorkomt, maar het wel mogelijk maakt om grotere delen van de gevel te wijzigen. Maar elk systeem kent zijn beperkingen. Weerspiegelt een oudere waardestelling nog wel wat we vinden? Moet je waardestellingen niet regelmatig actualiseren, en wat zijn de juridische gevolgen daarvan?

Scan de QR-code voor verdere verdieping en de laatste promotie-onderzoeken over dit onderwerp.

“Toekomstwaarde is niet alleen historische waarde, maar ook ecologische, sociale, economische, politieke, esthetische, wetenschappelijke en ouderdomswaarde”

Deelnemers aan de Duurzaam Erfgoed Wandeling bij de voormalige Koepelgevangenis in Haarlem. Het identiteitsbepalende complex wordt herontwikkeld tot multifunctionele buurt.

Column

Nieuwe vrienden

Dorine van Hoogstraten

Als architectuurhistoricus in een commissie voor ruimtelijke kwaliteit vertegenwoordig je in de ogen van sommigen de hindermacht. Meer dan eens heb ik hevige irritatie opgeroepen bij architecten met grootse plannen door de vraag te stellen: hebben jullie ook onderzocht of dit gebouw te renoveren is, in plaats van sloop-nieuwbouw toe te passen? 'Niet haalbaar, een gepasseerd station', was standaard de tegenwerping. Alleen voor monumenten en panden in beschermde stads- en dorpsgezichten was een sloopvergunning nodig, voor andere gebouwen is een sloopmelding meestal afdoende om ze te kunnen vervangen. Geen wonder dat de gemiddelde erfgoedliefhebber in de reflex schiet: bijzondere gebouwen aanwijzen als monument. Met dat beproefde instrumentarium in de hand zijn tal van waardevolle zaken gered van sloop of van al te rigoureuze renovatie. Maar de monumentenzorg krijgt hulp uit onverwachte hoeken. Ten eerste is er sprake van materiaalschaarste, waardoor de bouw zuiniger omgaat met bestaand materiaal, en komt er meer aandacht voor circulariteit. Ten tweede is de CO₂-uitstoot in de bouw problematisch, en in een bestaand gebouw is al CO₂ opgeslagen. Ten derde blijkt dat de sociale cohesie in een oude wijk door sloop-nieuwbouw sterk onder druk komt te staan, waardoor gemeenschappen zich verzetten tegen sloop. Mensen hechten aan de betekenis van bestaande gebouwen die verder gaat dan het fysieke: het gaat om herinneringen, identiteit. Ten vierde blijkt dat oude gebouwen

Ook ecologen, duurzaamheidsexperts, sociologen en economen zijn kritisch op sloopplannen: dit zijn nieuwe vrienden

ook ecologische waarde hebben. Denk aan vleermuizen die nestelen in spouwmuuren en bunkers en aan mossen die op oud metselwerk gedijen. En ten vijfde: erfgoed maakt een buurt aantrekkelijker voor huizenkopers. Er blijkt zo iets te bestaan als de erfgoedpremie, aldus ruimtelijk economen. Inmiddels plaatst niet langer alleen de erfgoedprofessional vraagtekens bij het argument dat behoud van oude panden 'niet haalbaar' zou zijn. Ook ecologen, duurzaamheidsexperts, sociologen en economen zijn kritisch op sloopplannen: dit zijn nieuwe vrienden. We kunnen vaker de koppen bij elkaar steken om te bespreken hoe het bestaande uitgangspunt kan worden voor nieuwe opgaven. Dit alles pleit voor een totaal nieuwe blik op het erfgoed als voorwaarde voor goede omgevingskwaliteit. Want als je in principe uitgaat van het idee dat je het bestaande opnieuw gaat gebruiken, moet het gesprek vervolgens gaan over de vraag hoe je er dan mee omgaat. Stappen we af van het principe van collectievorming, is het nog zinvol om een hiërarchie aan te brengen via een waardering? Het zijn spannende tijden, we vinden de erfgoedsector opnieuw uit.

‘Archeologie fascineert verrassend veel mensen’

In het provinciale archeologiemuseum Huis van Hilde in Castricum ontdekken bezoekers aan de hand van vondsten het vroegere Noord-Hollandse landschap en zijn bewoners. De provincie informeert en inspireert daarnaast ook actief gemeenten over hoe archeologie kan bijdragen aan de lokale identiteit, recreatie en ruimtelijke ontwikkelingen. **Rob van Eerden**, beleidsadviseur archeologie, over het belang daarvan.

De provincie beheert in haar archeologisch depot de collectie van het gros van de Noord-Hollandse gemeenten. Jullie zorgen ervoor dat deze vondsten beschikbaar zijn voor wetenschappers, maar dat het ook toegankelijk is voor publiek. Wat is jullie gedachte daarachter?

“Een van de doelen van het Verdrag van Malta is het publiek betrekken bij archeologie. Het is zonde om scherven, botten en munten eindeloos in donkere dozen op te slaan, terwijl ze zulke bijzondere verhalen vertellen. Die wil je tentoonstellen. In het archeologiebestel zijn gemeenten de eerstverantwoordelijke voor het behoud van archeologische vindplaatsen en daarmee zijn ze verantwoordelijk voor goed onderzoek naar plekken waar gebouwd of gegraven wordt.

“Als provincie beheren wij slechts de collectie die voortkomt uit dat onderzoek en proberen we gemeenten daarmee te informeren en inspireren voor hun ruimtelijk archeologiebeleid. In ons provinciaal archeologiemuseum Huis van Hilde – dat niet zonder reden naast een treinstation midden in de provincie ligt – bieden we publieksgerichte informatie over archeologie in alle regio's in Noord-Holland, eveneens gestoeld op dat onderzoek. Dat doen we museaal, maar ook online. Dan is de cirkel weer rond: goede voorschriften betekent goed onderzoek, goed onderzoek betekent mooie collecties en mooie collecties vertellen een mooi verhaal en kweken hopelijk meer begrip voor de goede voorschriften.”

Gemeenten mogen zelf het archeologiebeleid vormgeven. Op welke manier helpt de provincie daarbij?

“Als provincie houden we ons – behalve bij onze acht provinciale archeologische monumenten – niet bezig met ruimtelijk beleid, want dat is inderdaad aan de

“Het is aan gemeenten om historische betekenis te vertalen naar een plan dat ook rekening houdt met nieuwe opgaven als klimaatadaptatie en biodiversiteit”

gemeenten zelf. We hanteren wel een kaart met tien archeologiegebieden: Texel, de Rede van Texel, Wieringen, West-Friesland, het Noordelijk duingebied, het Zuidelijk duingebied, Waterland, het Oer-IJ, Het Gooi en de Vechtstreek. Daar hebben we vastgesteld dat er archeologie van bovengemeentelijk niveau voorkomt, zowel qua waarde als qua omvang.

“Daarop is onze inspiratie- en informatievoorziening ook gericht. Via rondetafelgesprekken heb we samen met het Steunpunt de afgelopen jaren deze regio's met de lokale partijen onder de loep genomen, waarbij we zijn ingegaan op de vraag hoe archeologie kan bijdragen aan de lokale identiteit, toerisme, recreatie en ruimtelijke ontwikkelingen. Ieder jaar publiceert het Steunpunt een basisdocument en de rijkgeïllustreerde ‘archeoglossy’ *Schatrijk*, over de archeologie en het landschap in één van deze gebieden.”

Jullie publiceren zelf jaarlijks *De archeologische kroniek van Noord-Holland*. Hoe is dat ontstaan en wat is het doel van deze publicatie?

“Je hebt archeologie ‘buiten’, in het veld, en archeologie ‘binnen’: de collectie en het museum. Er is een traditie dat wij als provincie, als centrale verzamelplek, alvast een blik in onze nabije toekomst werpen door jaarlijks alle interessante vondstmeldingen en ontdekkingen in kaart te brengen. De kroniek is zowel online als op papier gratis

Rob van Eerden naast een reconstructie op basis van het opgegraven skelet van Hilde – symbool van het ontstaansverhaal van Noord-Holland. Het provinciale archeologiemuseum draagt haar naam.

te verkrijgen en wordt elk jaar weer mooier en dikker. Ze blijkt enorm populair bij een grote groep geïnteresseerden, waaronder historische verenigingen en musea.

“De kroniek laat zien hoe je met jarenlang verzamelen van kleine bouwstenen een regio historisch in kaart kan brengen. Zo ontploft zich een rijk geschakeerd verhaal over mensen, landschappen, nederzettingen, kastelen en kloosters. Dat fascineert verrassend veel mensen.”

Naast het in stand houden van archeologische vindplaatsen, proberen jullie gemeenten ook te inspireren om verhalen te benutten bij ruimtelijke inpassingen.

“Kennis over de geschiedenis van een plek, die voortkomt uit ons archeologisch onderzoek, kan betekenis aan een nieuwe ontwikkeling geven. Als bekend is dat er eeuwen geleden ook mensen leefden op de locatie van een nieuwe wijk, kan dat voor nieuwe bewoners inspirerend zijn. Een simpele verwijzing naar dat verle-

den kan al de fantasie prikkelen. Het is aan gemeenten om die historische betekenis te vertalen naar een goed doordacht plan waarbij rekening gehouden wordt met allerlei praktische zaken, maar bijvoorbeeld ook met nieuwe opgaven als klimaatadaptatie en biodiversiteit. Oude landschappelijke patronen als dijken, wateren, weggetjes en terpen lenen zich goed voor stedelijke en groenvoorzieningsplannen. Archeologie biedt koppelkansen: als je toch aan de slag gaat, neem dan de bescherming ervan én het historische verhaal mee in het ontwerp.”

Scan de QR-code voor
links naar het archeologisch
depot, Archeologiemuseum
Huis van Hilde en de
Archeologische kroniek.

“We hebben niet de ruimte om alle opgaven afzonderlijk tot een oplossing te brengen. Door opgaven te combineren kunnen de meest interessante omgevingen ontstaan”

Landschaps- transformaties zijn van alle tijden én kansrijk

Het buitengebied van Noord-Holland moet niet alleen voedsel produceren, maar ook ruimte bieden voor klimaatadaptatie, biodiversiteit, natuur, de woningopgave, energieproductie en recreatie. Volgens **Steven Slabbers** kan het verleden inspireren bij het aangaan van deze opgaven: “Landschappen moeten met hun tijd meegaan maar ook hun verhaal kunnen blijven vertellen.”

Een groot aantal landschappen in Noord-Holland is door crises gevormd. Zo zette het in cultuur nemen van de uitgestrekte veenmoerassen bodemdaling in gang en veroorzaakte daarmee wateroverlast. Als oplossing schoven de bewoners hun boerderijen aanvankelijk steeds een stukje verder in het veen op, tot de veengebieden volledig ontgonnen of verdeeld waren. Het resulteerde in een karakteristiek systematisch landschapsbeeld. Toen niet langer kon worden opgeschoven, werd de akkerbouw in de veengebieden opgegeven. Boeren stapten over op veeteelt en specialiseerden zich in de productie van boter en kaas. Waar de waterstand niet meer beheerst kon worden, werd overgestapt op turfwinning. Zo ontstonden karakteristieke turfwinninglandschappen en tevens meren die steeds groter en bedreigender werden. De bodemdaling en wateroverlast leidden ook tot de ontwikkeling van enorme civieltechnische werken zoals de bouw van dijken, verstevigd met paalconstructies en later met steenstortingen, en de bouw van molens die zich ontwikkelden tot poldermolens en later werden opgevolgd door stoom-, diesel- en elektrische gemalen. De natte veenweidegebieden konden zodoende steeds dieper worden bemalen en relatief droog worden gehouden. Tegelijkertijd maakten deze ontwikkelingen het mogelijk om nieuwe gebieden aan te dijken en steeds grotere meren droog te malen.

Hoge waarden

Sommige landschappen die ontstaan zijn als gevolg van een crisis, zijn inmiddels aangewezen als Bijzonder Provinciaal Landschap (BPL) vanwege hun bijzondere eigenschappen en waarde voor mens en dier, zoals het Naardermeer. Dit meer werd in de zeventiende eeuw drooggemalen, maar het lukte niet om de polder droog te houden. Lange tijd werd het gebied als waardeloos beschouwd, maar inmiddels wordt het geroemd om zijn hoge natuur- en recreatieve waarden en is het niet alleen een BPL, maar maakt het – als icoon van

Witte kool op het land bij de Westfriese Omringdijk bij Schagen. De monumentale dijkstructuur blijft behouden, maar het gebruik van het omringende landschap zal net als in het verleden veranderen.

“De komende dertig jaar worden de veranderingen even ingrijpend als de afgelopen zestig jaar, dat is de dynamiek waar we het over moeten hebben”

Natuurmonumenten – ook deel uit van Natuur Netwerk Nederland (NNN). Droogmakerij de Beemster, ook een landschap in Noord-Holland dat zijn bestaan dankt aan een crisis, heeft zelfs een Unesco-werelderfgoedstatus vanwege haar *outstanding values*. Niet elke landschapsveranderende ingreep veroorzaakt dus een verlies van cultuurhistorische, natuur-, recreatie- of omgevingskwaliteit.

Dit wil overigens niet zeggen dat landschapskwaliteit altijd per toeval tot stand kwam. Oók in het verleden dichtte men diverse waarden toe aan het landschap zoals functionele, esthetische en recreatieve waarden. De Beemster werd bijvoorbeeld ontworpen volgens de toenmalige opvatting over omgevingskwaliteit: het nieuwe land moest een zekere allure uitstralen.

Samenwerken bleek effectiever

Het inzicht dat sommige van onze hooggewaardeerde landschappen het gevolg zijn van crises in het verleden, impliceert dat we daaruit lessen kunnen trekken, betoogt Slabbers. Hij noemt twee voorbeelden. Omstreeks het jaar 900 was er ook sprake van snelle klimaatverande-

ring, met onder meer zeespiegelstijging als gevolg. In de buurt van de zee in Noord-Holland woonden mensen op terpen. Bij een overstroming vormden de terpen weliswaar een veilig heenkomen voor mens en dier, maar de akkerlanden kregen het te verduren. Om ook deze gebieden te beschermen werden dijken opgeworpen. Al snel bleek dat samenwerken hierbij veel effectiever was dan het solitair opwerpen van dijken. Aan deze traditie danken we vandaag de dag cultuurhistorisch waardevolle structuren als de Westfriese Omringdijk. Het tweede voorbeeld is de Stelling van Amsterdam. Als reactie op de dreiging van een aanval op het economische en bestuurlijke centrum van Holland, Amsterdam, werd samengewerkt om stad en land te beschermen met een verdedigingslinie van forten, batterijen, dijken, sluizen en inundatiegebieden. Hierdoor werd de voedselvoorziening van de stad tijdens een beleg veiliggesteld. Beide voorbeelden zijn met name van belang voor de huidige tijd omdat er naar de toekomst werd gekeken en werd samengewerkt. Slabbers: “Die stip op de horizon is heel belangrijk: waar wil je heen als maatschappij? Kijk naar het doel dat je wilt bereiken: wat willen we als samenleving zijn? Erfgoed speelt een belangrijke rol bij deze vraag, want je kan pas bedenken wat je wilt worden als je weet wat je talenten, capaciteiten en beperkingen zijn.” Slabbers verwijst naar de Wieringermeerpolder als voorbeeld van een gebiedsontwikkeling waar de vraag ‘in wat voor een samenleving wil ik leven’ van meet af aan sturend was bij de planontwikkeling. Bij de inrichting van het landschap werd een stevig raamwerk van hoofdwatergangen en brede singels aangelegd dat tot vandaag de dag het landschapsbeeld bepaalt.

Woest, nat en leeg

Slabbers benadrukt dat het landschap altijd dynamisch is geweest. Het beeld dat bestaat van het oer-Hollandse landschap is sterk bepaald door de landschapsschilderkunst uit de zeventiende, achttiende en negentiende eeuw – van Van Ruysdael tot Van Goyen, van Weissenbruch tot Roelofs en Mesdag. Ze schilderden veelal woeste onontgonnen bos- en heidegebieden, natte veenweidegebieden met enkele koeien of de openheid van landbouwpercelen. Niet verwonderlijk, want een groot deel van Noord-Holland was tot halverwege de negentiende eeuw nog woest, nat en leeg. Sinds het eind van de negentiende eeuw veranderde het landschap steeds sneller en ingrijpender. De landbouw industrialiseerde door de toepassing van kunstmest en mechanisering. De droogmakerijen en aandijkningen werden groter, want met stoomgemalen konden steeds grotere wateroppervlakten worden drooggemalen. En de verstedelijking nam toe door steeds betere infrastruc-

tuur en mobiliteit. Na de Tweede Wereldoorlog werd het agrarisch landschap verder gerationaliseerd. Door de ruilverkaveling veranderden veel vaarpolders in rijpolders. Bovendien verstedelijkte Noord-Holland snel verder als gevolg van de naoorlogse bevolkingsgroei.

Koetjes in de wei

Ons landschap is in de afgelopen zestig jaar ontzettend veranderd, vertelt Slabbers, en die dynamiek zet zich zeker door: “De komende dertig jaar worden de veranderingen even ingrijpend als de afgelopen zestig jaar, dat is de dynamiek waar we het over moeten hebben.” Het beeld van het oer-Hollandse landschap uit de landschapsschilderkunst bestaat grotendeels allang niet meer. Het plaatje van de koetjes in de wei verwijst naar een compleet ander systeem dan onze intensieve veehouderij. Op het moment dat een systeem geen bestaansrecht meer heeft, moeten we ook niet melan- cholisch vasthouden aan het romantische beeld ervan – het systeem dat bij dat plaatje hoort is namelijk al lang verloren. Slabbers benadrukt dat we niet bang moeten zijn voor een nieuw landschap, dat we de technologische

“De opgave is niet om bijna een miljoen nieuwe woningen te bouwen, maar om een geweldige gebiedsontwikkeling te realiseren”

vernieuwing moeten omarmen, maar ook dat we in die transitie de eigenheid van het landschap en de binding daarvan met het verleden niet mogen verloochenen.

Traditie voortzetten

Maar als we een nieuw landschap moeten omarmen, hoe kunnen onze agrariërs dan verder? “Het is belangrijk om tijdig op zoek te gaan naar alternatieven”, zegt Slabbers. “Als we afscheid moeten nemen van de gangbare manier van boeren, stippel dan met elkaar een route uit voor de komende decennia en communiceer hierover. Vertel een bollenboer bijvoorbeeld dat hij over twintig jaar zelf verantwoordelijk is voor zijn zoetwatervoorziening. Boerenbedrijven zijn vaak familiebedrijven die van generatie op generatie over gaan. Ze hebben een langetermijnvisie en denken na over het bedrijf dat ze willen nalaten. Dit in tegenstelling tot de politieke besluitvorming die vaak gericht is op de korte termijn. Zet de traditie van samenwerking en naar de toekomst kijken voort, ga in gesprek met elkaar en laat zien dat het volgen van een dergelijke koers tot een veel betere leefomgeving leidt, met minder

In de polder De Zijpe is goed te zien dat bij landschapstransformatie de eigenheid van het landschap en technologische vernieuwing samen kunnen gaan.

bestrijdingsmiddelen, meer biodiversiteit en meer kans op een toekomstbestendig bedrijf.”

Niet tegen elke prijs

“Wij wonen in een land waarin de ruimtelijke ordening sectoraal wordt ingestoken, op gemeentelijk, provinciaal, en rijksniveau”, aldus Slabbers. Hij vindt dat we deze sectorale aanpak los moeten laten als we alle opgaven een plek willen geven in ons kleine en dichtbevolkte land. Bij het loslaten van de sectorale aanpak op provinciaal niveau hoort bijvoorbeeld een gebiedsgedeputeerde, in plaats van een portefeuillegedeputeerde. “We hebben niet de ruimte om alle opgaven afzonderlijk tot een oplossing te brengen. Door opgaven te combineren bespaar je niet alleen op ruimte en middelen, maar kunnen ook de meest interessante omgevingen ontstaan. We denken nog teveel in afzonderlijke opgaven en dat spiegelt zich in afzonderlijke portefeuilles. Neem de energietransitie.

Dat is een sterk kwantitatief gedreven opgave. Ik ben groot voorstander van de energietransitie, dat kan me niet snel genoeg gaan, maar niet tegen elke prijs.” Dit geldt ook voor de woningbouwopgave vindt Slabbers. “De opgave is niet om bijna een miljoen nieuwe woningen te bouwen. De opgave is om over te stappen naar een gebiedsgerichte benadering en een geweldige gebiedsontwikkeling te realiseren. Door woningbouw te realiseren met kwaliteit van wonen, maar ook van water, recreatie, natuur, biodiversiteit en energieopwekking.”

Scan de QR-code voor het advies ‘Leven met water NH’, dat Steven Slabbers onlangs uitbracht.

“Op het moment dat een systeem geen
bestaansrecht meer heeft, moeten we
ook niet melancholisch vasthouden
aan het romantische beeld ervan”

► Handreikingen Omgevingswet

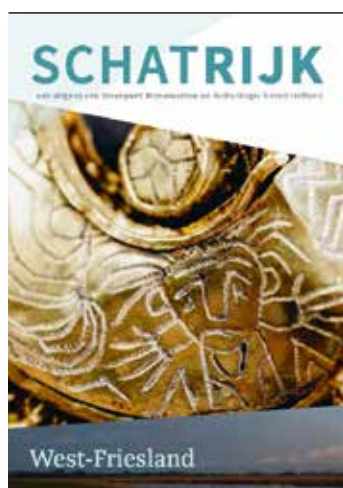
De Omgevingswet biedt gemeenten mogelijkheden om ambities voor gebouwd erfgoed, archeologie, cultuurlandschap, groen erfgoed en immaterieel erfgoed te verankeren in beleid – maar hoe? Het Steunpunt schreef een serie praktische handreikingen voor gemeenten bij de transitie naar de Omgevingswet. De eerste handreikingen gaan over de relatie tussen erfgoed en de Omgevingswet. Recent verscheen een aantal nieuwe handreikingen over 'Kerkenvisies en het omgevingsplan', 'Aanwijzing van een gemeentelijk monument' en 'Groen erfgoed in het Omgevingsplan'.

► **Alle handreikingen zijn te downloaden op onze website.**

► QR-code Kennisbank

Scan deze QR-code met de camera van je telefoon of tablet om direct naar de kennisbank van onze website te gaan. Hier vind je nieuws, informatie, beleid en dossiers over archeologie, cultuurlandschap en monumenten.

► SCHATRIJK

Ter promotie van het archeologisch erfgoed in Noord-Holland geeft het Steunpunt jaarlijks het magazine *SCHATRIJK* uit waarin de topvondsten per archeologiegebied worden gepresenteerd. De glossy biedt een overzicht van de kenmerken, verscheidenheid en rijkdom van de archeologie per regio, en is een inspiratiebron voor ontwikkelaars, ondernemers en beleidsmakers.

► **De nieuwste *SCHATRIJK* lees je op onze website.**

► Hulp voor erfgoedprofessionals

Ben je net gestart als medewerker erfgoed bij een gemeente, dan kan je misschien wel wat inspiratie en hulp gebruiken. Het Steunpunt heeft daarom het 'Netwerk voor erfgoedprofessionals' in het leven geroepen. Het netwerk komt drie keer per jaar bijeen om actualiteiten, kennis en ervaringen uit te wisselen. Gevoed door de kennis van andere vakspecialisten komen op bijzondere locaties allerlei thema's en vraagstukken aan de orde. Leden raadplegen elkaar tussendoor ook regelmatig over de meest uiteenlopende vragen en onderwerpen. Het netwerk maakte een syllabus die ook je directe collega's inspiratie kan bieden voor de toekomst.

► **Deelnemen aan het Netwerk? Neem dan contact met ons op. De syllabus is te downloaden op onze website.**

► Erfgoedteams en masterclasses

Tijdens de coronacrisis organiseerde het Steunpunt digitale bijeenkomsten voor medewerkers van Noord-Hollandse gemeenten. Dat blijven wij doen met online Erfgoedteams en masterclasses, omdat deze vorm beter past in de drukke agenda's van erfgoedambtenaren. Het Erfgoedteam is de creatieve broedplaats van het Steunpunt, waar we samen een verdiepend gesprek voeren over nieuwe onderwerpen. Masterclasses zijn inhoudelijke colleges met praktische tips van specialisten uit het erfgoedveld. Alle uitkomsten van de bijeenkomsten zijn terug te lezen – en soms ook te zien – op onze website.

► **Houd onze website in de gaten voor nieuwe onderwerpen en om je aan te melden.**

► Basismodules voor niet-erfgoedambtenaren

Ook in de erfgoedsector wordt integraal werken steeds meer de norm. Ambtenaren van verschillende beleidsvelden werken samen aan ruimtelijke opgaven en aan de beleefbaarheid van erfgoed – denk aan vergunningverlening, groenvoorziening en ruimtelijke ordening, maar ook recreatie, toerisme en educatie. Speciaal voor deze ambtenaren ontwikkelde het Steunpunt basismodules: twee bijeenkomsten over wat erfgoed is, hoe erfgoed onderdeel is van de Omgevingswet, wat nodig is om monumenten en archeologie te beschermen en over hoe erfgoed bijdraagt aan de identiteit en het vestigingsklimaat van een gemeente.

► **De basismodules zijn online terug te kijken.**

► Advies via het Steunpunt Loket

Het Loket voorziet medewerkers van de Noord-Hollandse gemeenten van advies en antwoorden op vragen over archeologie, cultuurlandschap en monumenten. Het Steunpunt Loket biedt ondersteuning bij wettelijke taken, bestemmingsplannen, beleidsstukken en het interpreteren van cultuurhistorische en archeologische waardenkaarten en beleidsnota's. Ook denkt het Loket mee over complexe vraagstukken en kan het desgewenst achtergrondinformatie leveren. Bij complexere vragen verwijst het Loket door naar onze partners of erfgoedorganisaties. Het Steunpunt benadert gemeenten ook proactief voor een open gesprek – om mee te denken over complexe vraagstukken en de behoefte aan ondersteuning op een specifiek thema of onderwerp te bespreken.

► **Kunnen wij je helpen? Neem dan contact met ons op.**

A landscape photograph showing a park area. In the foreground, there is a glass-roofed structure, possibly a greenhouse or a modern architectural feature, with a grid of black frames and translucent panels. Beyond it is a grassy area with some patches of brown. In the middle ground, there is a calm pond reflecting the sky and the surrounding trees. To the right of the pond, there are several grassy mounds or hills. In the background, there is a line of bare trees under a grey, overcast sky. The overall atmosphere is misty and serene.

“Gemeenten beseffen nog
onvoldoende dat erfgoed inspiratie
kan bieden bij de zoektocht naar
oplossingen voor klimaatproblemen”

‘Onze monitor laat gemeenten zien waar zij staan’

Hoe geven Nederlandse gemeenten invulling aan hun erfgoedtaken? Tweejaarlijks bevraagt de Inspectie Overheidsinformatie en Erfgoed alle gemeenten over beleid, uitvoering, toezicht en handhaving. Taken die voortvloeien uit de Erfgoedwet en aanverwante wet- en regelgeving. **Anne van Wijngaarden** en **Paul Noppers**, beiden senior inspecteur bij de inspectie, lichten het belang van deze monitor toe.

Wat is het doel van jullie onderzoek?

Paul Noppers (PN): “Wij proberen van de gemeenten een actueel overzicht te krijgen van de werking van het monumentenstelsel. Die informatie is relevant voor alle overheden. Daarnaast zijn belangenorganisaties als erfgoedverenigingen en steunpunten, maar ook media en de politiek geïnteresseerd in de uitkomsten. Naast vragen over erfgoedbeleid stellen wij ook vragen over klimaat, duurzaamheid, burgerparticipatie, interbestuurlijk toezicht en de Omgevingswet. Op drie gemeenten na hebben alle Nederlandse gemeenten de ‘monitor Monumenten en Archeologie 2021-2022’ ingevuld. Door het type vragen en de invulbereidheid geven de uitkomsten een goed beeld van de landelijke ontwikkelingen.”

Wat gebeurt er met de uitkomsten van jullie monitor?

Anne van Wijngaarden (AvW): “De rapportage laat zien waar mogelijk risico’s liggen. Gemeenten kunnen zichzelf vergelijken met de landelijke score, de benchmark. Het is vooral bedoeld voor zelfevaluatie, het is geen formele beoordeling. Gemeenten kunnen hier hun voordeel mee doen, door bijvoorbeeld hun beleid te actualiseren of de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed of de provincie te informeren. Ook worden resultaten aan colleges en de gemeenteraden aangeboden.”

PN: “De mogelijkheid om te vergelijken helpt bij gesprekken over fte’s, maar ook om het belang van erfgoedbeleid en goede uitvoering daarvan nog eens te benadrukken. Het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW) stelt zijn beleid bij mede op basis van signalen uit de monitor. Zo werden vorig jaar de resultaten ook

meegenomen in het eindrapport ‘Beleidsdoorlichting Erfgoed’. We zien dat zowel landelijke als provinciale politieke partijen vragen stellen naar aanleiding van de uitkomsten.”

Wat zijn de meest opvallende uitkomsten door de jaren heen?

AvW: “Wat opvalt is het toenemende tekort aan capaciteit en kennis bij gemeenten. Gemeenten komen steeds minder toe aan taken als het actualiseren van beleid en merken dat ze tekortschieten in uitvoering, toezicht en handhaving. En er is steeds minder tijd voor contact met monumenteneigenaren. De helft van de gemeenten gaf in de recente monitor aan dat er onvoldoende personeel is voor de taakuitvoering. In Noord-Holland was dat zelfs 60 procent. Dat geldt ook voor archeologie: IPO en VNG hebben in de VTH kwaliteitscriteria vastgelegd wat het aantal fte’s en kennisniveau moet zijn. In Noord-Holland pasten elf gemeenten in 2019 en 2021 deze criteria niet toe.”

Dat klinkt zorgwekkend.

AvW: “Vooral omdat er gelijktijdig nieuwe taken op gemeenten afkomen die het erfgoed raken, zoals klimaatverandering en duurzaamheid [80 procent in Noord-Holland heeft nog geen beleid vastgesteld voor verduurzamen van monumenten, red.], druk op de woningmarkt en het landschap, leegstand van monumenten en de aangekondigde invoering van de Omgevingswet. 27 procent van de gemeenten in Noord-Holland houdt geen toezicht op instandhoudingsplicht, terwijl dat wel een wettelijke taak is. De gemeenten wijten dat met

Paul Noppers en Anne van Wijngaarden op de omwalling van de vesting Naarden. De Inspectie houdt ook toezicht op de Professionele Organisaties voor Monumenten (POM), waaronder die in Naarden.

name aan onvoldoende capaciteit om op te treden tegen geconstateerde overtredingen.”

PN: “Iedere gemeente kan een afweging maken waar haar prioriteiten liggen, maar ze wordt wel geacht om haar wettelijke taken uit te voeren om taakverwaarlozing te voorkomen. Dan zou de provincie nog kunnen ingrijpen, vanuit interbestuurlijk toezicht, maar niet alle provincies pakken die rol nog, bleek uit eerder inspectie-onderzoek.”

Verwacht je grote veranderingen in de aankomende monitor?

AvW: “Je merkt uit de laatste monitor al dat burgerparticipatie hoog op de agenda staat, vermoedelijk omdat gemeenten voorsorteren op de Omgevingswet. In Noord-Holland was die betrokkenheid door de vele historische verenigingen al groot, dus dat past in de lijn met het Faro-verdrag en de Omgevingswet.”

PN: “Iets anders is de impact van klimaatverandering op erfgoed. Dat blijkt bij veel gemeenten nu ook nog onbekend. Dat komt omdat erfgoed nog niet aan beleidstafels Droogte of Klimaat zit. Gemeenten nemen bij klimaatstresstesten vrijwel nooit de gevolgen voor erfgoed mee. Binnen gemeenten is er nog onvoldoende bewustzijn dat erfgoed juist vanuit historisch perspectief oplossingen kan bieden. Het wordt interessant hoe erfgoed straks onder de Omgevingswet wordt afgewogen, wanneer er meerdere belangen zijn en hoe daar de vinger aan de pols wordt gehouden.”

Scan de QR-code voor de monitors, rapporten en een handreiking voor gemeenten over strafrechtelijke handhaving.

Acht waarden voor het integrale gesprek

De waarde van erfgoed voor de maatschappij is breder dan alleen de cultuur-historische waarde. Een gebouw, landschap, wijk of ensemble vormt ook een gewaardeerde leefomgeving. Het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) ontwikkelde een onderzoeksmethode waarmee vakspecialisten samen met omwonenden en andere belanghebbenden deze bredere erfgoedwaarden kunnen inventariseren, als bouwstenen voor een integraal planproces. **Joost Tennekes** en **Like Bijlsma**, onderzoekers bij het PBL, lichten het instrument toe.

In de Omgevingswet is vastgelegd dat in het planningsproces – of dat nu is voor de grote opgaven als klimaatadaptatie, energietransitie of woningbouw, of voor een lokaal initiatief – een integrale afweging moet worden gemaakt. Niet vanuit een sectoraal belang, maar vanuit de vraag: gaan we er als maatschappij op voor- of achteruit met deze ingreep? Welke waarden willen we hier behouden of versterken, welke laten we los, en welke winnen we erbij? Bij die afweging moeten de verschillende sectorale perspectieven worden meegewogen – van bijvoorbeeld woningbouw, waterhuishouding, erfgoed of vastgoed, maar ook de kennis vanuit de leefwereld van omwonenden en andere gebruikers. Dat vraagt dat we de beperkingen inzien van onze eigen ‘taal’ als vakspecialisten in het erfgoed, de ruimtelijke ordening of welk ander vakgebied dan ook. Wat kun je in deze taal benoemen, en wat niet? Wat kun je vanuit dit perspectief zien, en wat niet? En minstens zo belangrijk: wanneer benoem je feitelijk dezelfde waarde, maar met andere woorden dan een andere vakspecialist of een belanghebbende leek dat doet? Deze verschillende ‘talen’ zijn een gegeven en het integrale gesprek is erbij geholpen als duidelijk wordt wie nu precies wat bedoelt.

Acht waarden

Om bij te dragen aan dat integrale gesprek ontwikkelde het PBL een referentiekader met acht leefomgevingswaarden om de waarden van erfgoed kwalitatief, in brede zin, te kunnen benoemen in eenzelfde ‘taal’. Dit kader vervangt niet de specialistische terminologie, maar kan dienen als een referentiekader voor het integrale gesprek: wat waarderen vakspecialisten en belanghebbenden aan hun leefomgeving, waar stemt dat overeen en waar hebben we het over verschillende inzichten?

Het referentiekader bestaat uit acht ‘basismanieren’ van waardering voor erfgoed in de leefomgeving.

Representatiewaarde Mensen waarderen erfgoed omdat het iets uitdrukt wat ze herkennen, koesteren en waarnaar ze verwijzen in hun onderlinge communicatie. Het kan gaan om iets historisch, zoals een architectuurstroming, een verdwenen cultuur, een beroemde persoonlijkheid. Maar ook om iets uit het heden: een subcultuur, een religie, een symbolische plek. Een concreet erfgoedobject is daarom waardevol als drager van ‘kennis’: als je op de hoogte bent van wat het representeert, zie je het ook.

Scan de QR-code voor het Erfgoedteam-verslag met Joost Tennekes en de links naar het essay en de website.

Joost Tennekes in de geheel gerenoveerde en verduurzaamde Van der Pekbuurt in Amsterdam-Noord, met op de achtergrond de nieuwbouw van de wijk Overhoeks.

Esthetische waarde Mensen waarderen erfgoed als zintuiglijke ervaring. Die ervaring kan harmonieus en aangenaam zijn, maar de esthetische waarde kan er ook in schuilen dat erfgoed verrast, imponeert of op een andere manier indruk maakt. Nog voordat je het kunt omschrijven raakt het je: “Wow, ik werd echt getroffen door...!”

Collectiewaarde Erfgoed kan iets toevoegen aan een gewaardeerde verzameling. Elke collectie heeft een thema, een reikwijdte, een doelgroep. Erfgoed heeft toegevoegde waarde als het de verzameling beter en completer maakt. Daarbij speelt niet alleen de representatiewaarde, maar ook hoe uniek, toonbaar, of bereikbaar het is.

Bewoners wezen ándere fysieke elementen aan als waardevol, bijvoorbeeld andere typen groene ruimtes

Identiteitswaarde Erfgoed kan mensen een ontmoeting met iets authentieks bieden. Ze ervaren de eigenheid van een bepaalde plek of gebied, met een eigen geschiedenis. De verhalen over die geschiedenis kunnen eeuwen omspannen, maar ook slechts een enkel persoonlijk verhaal. Het erfgoed ‘vertelt’ deze verhalen en kan zo onderdeel worden van de identiteit van de mensen die ermee in aanraking komen.

De leefomgevingswaarden maken een nog betere afweging mogelijk. Een transparante en integrale ruimtelijke afweging zorgt op die manier voor een beter en breder gedragen plan.

bijvoorbeeld bij het opstellen van een omgevingsvisie of in een vroege fase van een particulier planinitiatief. Naast experts die betrokken worden bij het benoemen van de waarden, is het belangrijk om gegevens te verzamelen over wat bewoners en gebruikers waardevol aan het erfgoed vinden – of juist niet. Welke rol speelt het in hun leven, hoe gebruiken ze het, waarom vinden ze het waardevol, en aan welk fysiek aspect van het erfgoed koppelen ze dat?

Het referentiekader helpt bij de analyse en interpretatie van de overvloed aan ongelijksoortige gegevens die uit een dergelijke inventarisatie komt. Het maakt inzichtelijk welke waarden er voor belanghebbenden op het spel staan en waar de voor- en tegenstanders van de ingreep elkaar in kunnen vinden. En je kunt zien welke waarden niet worden genoemd en op basis daarvan beoordelen of er nog andere belanghebbenden bij de inventarisatie betrokken moeten worden. Informatie over de fysieke kenmerken die mensen waarderen is daarbij cruciaal.

Wat we nodig hebben is niet alleen een integraal proces – iedereen om dezelfde tafel – maar ook een integraal gesprek

zien welke waarden door het ontwerp worden versterkt en welke niet. Daarmee worden waarden concreet en dit kan helpen voor het gesprek over welke waarden voorrang zouden moeten krijgen in het ontwerp en welke niet. Ontwerpen vanuit waarden geeft daarmee een andere invalshoek voor het rekenen-en-tekenen in de ontwikkelingsfase. In de besluitvormingsfase kan een meer transparante afweging worden gemaakt: voor welke waarden kiezen we?

We streven bij ruimtelijke ontwikkeling naar een integrale afweging, met inbreng van experts en van bewoners en andere gebruikers. Wat we nodig hebben is niet alleen een integraal proces – iedereen om dezelfde tafel – maar ook een integraal gesprek. Een gesprek waarin de betrokkenen elkaar leren begrijpen en elkaar kunnen overtuigen in een discussie over het behouden, veranderen en toevoegen van omgevingskwaliteit. Het gaat daarbij niet meer alleen om de vraag: wat is erfgoed? Maar om de bredere vraag: wat waarderen alle belanghebbenden aan hun leefomgeving, zoals die historisch is gegroeid?

Transparante afweging

Is daarmee ‘alles’ wat van waarde is beschermingswaardig? Nee, in de besluitvorming kunnen sommige waarden zwaarder wegen dan andere. Door erfgoed als leefomgevingskwaliteit breed in kaart te brengen, kan die afweging transparant gemaakt worden. Dat betekent dat niet alleen de representatiewaarde, collectiewaarde of verervingswaarde wordt benoemd, maar ook de alledaagse sociale waarde, identiteitswaarde of accommodatiewaarde. Dat maakt een nog betere afweging mogelijk: hoe verhoudt de beoogde ingreep zich tot die waarden? Een transparante en integrale ruimtelijke afweging zorgt op die manier voor een beter en breder gedragen plan.

Ontwerpen vanuit waarden

Een van de casestudies waarbij het PBL deze aanpak toepaste, was de wijk Lunetten als Post 65-erfgoed. Bewoners wezen soms dezelfde fysieke elementen als waardevol aan als vakspecialisten, maar ze waardeerden ze soms op een andere manier. Zo werd een bepaald huizenblok niet gewaardeerd om zijn architectuurhistorische waarde, maar om de – in afwijking van het oorspronkelijke plan – variëteit aan de appartementen en daarmee de huidige sociale menging van het blok. Ook bleek dat bewoners ándere fysieke elementen aanwezen als waardevol, bijvoorbeeld andere typen groene ruimtes.

Ook in het verdere planproces kan de waardeninventarisatie een rol spelen. Zo kun je in de ontwerpfase beter

Sociale waarde Erfgoed is onderdeel van het sociale weefsel van een wijk of gebied. Dikwijls is het de ankerplaats voor een gewaardeerde sociale praktijk, bijvoorbeeld als zich rond het erfgoed een groep mensen heeft geformeerd die elkaar daar jarenlang ontmoeten, er samenwerken of collectief iets beleven.

Ontdekkingswaarde Erfgoed kan ook door mensen gewaardeerd worden, juist omdat ze er nog niet veel van weten. Een ruïne of een verlaten bunker is niet alleen waardevol doordat we precies weten wat daar gebeurd is, maar ook doordat het gevoel van avontuur oproept. Het belooft een persoonlijk verrijkende ervaring – die van het ontdekken. Bovendien herbergt erfgoed ook voor de wetenschap nog onbekende ontdekkingen.

Accommodatiewaarde Erfgoed kan geknipt zijn voor een nieuwe functie. Door zijn fysieke eigenschappen – de ligging, het volume, het materiaal, een goede akoestiek, de bereikbaarheid – kan een bepaalde activiteit daar relatief effectief en efficiënt plaatsvinden.

Verervingswaarde Erfgoed wordt doorgegeven. Los van de vraag of mensen het erfgoed persoonlijk mooi of interessant vinden, vinden ze het hun taak om het niet te laten verdwijnen. Vanuit een idee van rentmeesterschap voelen ze zich als huidige generatie verplicht het door te geven aan de volgende.

Experts en bewoners

Dit referentiekader van acht leefomgevingswaarden kan ingezet worden in de inventarisatiefase van planvorming,

PBL-onderzoek

Het referentiekader is ontwikkeld op basis van de ‘Waardenbenadering Leefomgeving’, en wordt in het PBL-essay ‘Erfgoed als leefomgevingswaarden’ uitgebreid toegelicht. Samengevat bestaat het uit de acht ‘basismanieren’ van waardering voor erfgoed in de leefomgeving. Op de bij het PBL-onderzoek horende website (QR-code op pagina 32) staat beschreven op welke manier het referentiekader een rol speelt in de verschillende fasen van het planproces.

Los van de vraag of mensen het erfgoed persoonlijk mooi of interessant vinden, vinden ze het hun taak om het niet te laten verdwijnen. Vanuit een idee van rentmeesterschap voelen ze zich verplicht het door te geven

‘Post 65-erfgoed draait vooral om het verhaal achter het gebouw’

Hoewel de periode 1965-1990 nog heel dichtbij voelt, werkt de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) al aan een aanwijzingsprogramma voor die periode. **Anita Blom**, die ervaring heeft met erfgoed uit de wederopbouw, merkt dat de betrokkenheid vanuit de samenleving opvallend groot is.

Wat is de huidige stand van zaken met het Post 65-erfgoed bij de RCE?

“Net zoals dat voor de wederopbouwperiode is gedaan wil de RCE een programma voor de periode 1965-1990 [Post 65] opzetten. De ‘Verkenning Post 65’ is in 2020 afgerond, met als resultaat dat we een programma Post 65 opzetten met ook een aanwijzingsprogramma voor monumenten. Wellicht vraagt dit type erfgoed ook om andere vormen van bescherming en wellicht biedt de Omgevingswet kansen, dus dat willen we nader onderzoeken.

“We zitten nu in een tussenperiode omdat er politiek nog geen besluit is over Post 65 als programma en er dus ook nog geen budget is. Die tijd benutten we met een pilot voor de aanwijzing van een klein aantal rijksmonumenten.”

Kun je al iets concreets zeggen over het aanwijzen van Post 65-monumenten?

“Met dit pilotproject willen we ervaring opdoen met participatie – we wijzen alleen objecten aan waarvoor draagvlak is in de samenleving. We kijken bijvoorbeeld naar initiatieven van burgers, zoals de Blauwe Golven in Arnhem. Hier zijn burgers opgestaan om het kunstwerk te beschermen tegen sloop.”

Tijdens het wederopbouwprogramma deden jullie de nodige ervaringen op, wat neem je mee naar het programma Post 65?

“Tijdens de wederopbouw lag de bouwfocus op de grote steden. Het was een uitdaging om een goede spreiding van monumenten over het hele land te garanderen, want

de kwaliteit van de bouwkunst was in sommige gebieden groter dan in andere. Daardoor zijn er bijvoorbeeld in Amsterdam veel objecten aangewezen. Bovendien was bouwtypologie, zoals woningbouw of infrastructuur, een selectiecriteria en we hebben geprobeerd om van alle bouwtypen een paar rijksmonumenten aan te wijzen.

“De spreiding van de Post 65-monumenten zal een ander beeld opleveren omdat er andere ontwikkelingen van invloed waren, zoals stadsvernieuwingprojecten en het bouwen in de groeikernen. Bij Post 65 zal niet zozeer de typologie, maar het verhaal achter het gebouw een selectiecriteria zijn, een methode om het erfgoed meer tot de verbeelding te laten spreken en om meer aansluiting te zoeken bij de belevingswereld van burgers.”

Wat betekent dat?

“De verhaallijnen zijn een abstractie van belangrijke maatschappelijke gebeurtenissen en ontwikkelingen uit de Post 65-periode. Denk aan emancipatie en de toename van recreatie, grenzeloosheid en welvaart. Aan burgers vragen we welke locaties of objecten uit hun directe omgeving een rol hebben gespeeld in deze verhaallijnen. Zo worden de verhaallijnen een selectiecriteria – dat is een belangrijk verschil met de typologische aanpak van wederopbouwmonumenten. Bij Post 65 werken de verhaallijnen beter: als je aan burgers vraagt wat zij een belangrijk gebouw vinden, komt er geen antwoord, maar als je gebouwen in verband brengt met gebeurtenissen krijg je wel respons.

“Ik vind het sowieso opvallend hoeveel interesse er voor Post 65 is vanuit de samenleving, niet alleen voor erfgoed,

Anita Blom voor het Vierwindenhuis in Amsterdam uit 1990, waarvoor architect **Gian Piero Frassinelli** de grenzen opzocht tussen privé en openbaar.

maar ook voor bijvoorbeeld interieurs en styling. Zelfs bij de meest uitdagende objecten staan er mensen op voor de bescherming van Post 65-erfgoed. De dynamiek die dat in ons vakgebied teweegbrengt vind ik heel interessant.”

Spelen gemeenten een rol in het pilotproject?

“Gemeenten zijn een belangrijke schakel tussen de RCE en de burgers. Bovendien vragen we aan de gemeenten om de abstracte, landelijke verhaallijnen te vertalen naar concrete ontwikkelingen en gebeurtenissen die in de gemeente belangrijk en bepalend waren. Daarnaast helpen gemeenten ons bij het zoeken naar en inventariseren van Post 65-erfgoed. Hiervoor hebben we bijvoorbeeld contact met groeikerngemeenten als Zoetermeer, Lelystad, Alkmaar en Purmerend, waar natuurlijk veel Post 65-bebouwing te vinden is.”

Dit jaar ga je met pensioen, met welk gevoel neem je afscheid van je carrière bij de RCE?

“Met een heel positief gevoel. We hebben wederopbouw-erfgoed op de kaart gezet en ook voor Post 65 worden nu de kaders opgesteld. Ik kijk met veel vertrouwen naar de toekomst van Post 65-erfgoed. De samenleving lijkt er klaar voor. Ook in de aandacht voor thema's als gender-neutraliteit, milieu en natuur zie ik parallellen tussen de Post 65-periode en onze tijd.”

Scan de QR-code voor een overzicht van alle Post 65-informatie op onze website.

“Ik vind het opvallend hoeveel interesse er voor Post 65 is in de samenleving, niet alleen voor erfgoed, maar ook voor interieurs en styling”

Dwingt klimaatverandering ons om te kiezen welk erfgoed we behouden?

Klimaatverandering heeft grote gevolgen voor ons cultureel erfgoed. Zo is droogte funest voor groen erfgoed, archeologische vindplaatsen en gebouwen op houten funderingen. De vraag dringt zich op of we alles wel kunnen behouden. **Flip ten Cate** en **Barend Jan Schrieken** bespraken de kwestie van ‘triage’. Is deze selectiemethode uit de medische wereld bruikbaar om te bepalen welke monumenten we kunnen redden en welke we moeten opgeven?

Flip ten Cate

“Bij ongewijzigd beleid komen de Randstad en het Groene Hart onder water te staan. De historische binnensteden van Den Haag en Amsterdam blijven we natuurlijk beschermen, maar toch zullen we ook veel moeten loslaten. Het cultuurlandschap zoals we dat kennen is reddeloos verloren, en die boodschap verzwijgen we.”

Barend Jan Schrieken

“Ik denk dat de economische en sociaal-maatschappelijke belangen van steden als Den Haag en Amsterdam vele malen groter zijn dan het erfgoedbelang. Als er ooit besloten zou worden deze steden op te geven, dan heeft het weinig zin om ons nog druk te maken over de monumenten die dan verloren gaan. Maar de enorme belangen van deze steden geven mij de geruststelling dat het zo’n vaart niet zal lopen. Sterker nog, het lijkt mij waarschijnlijker dat wij ons land in zee zullen uitbreiden door de combinatie van kustverdediging en extra ruimte creëren.”

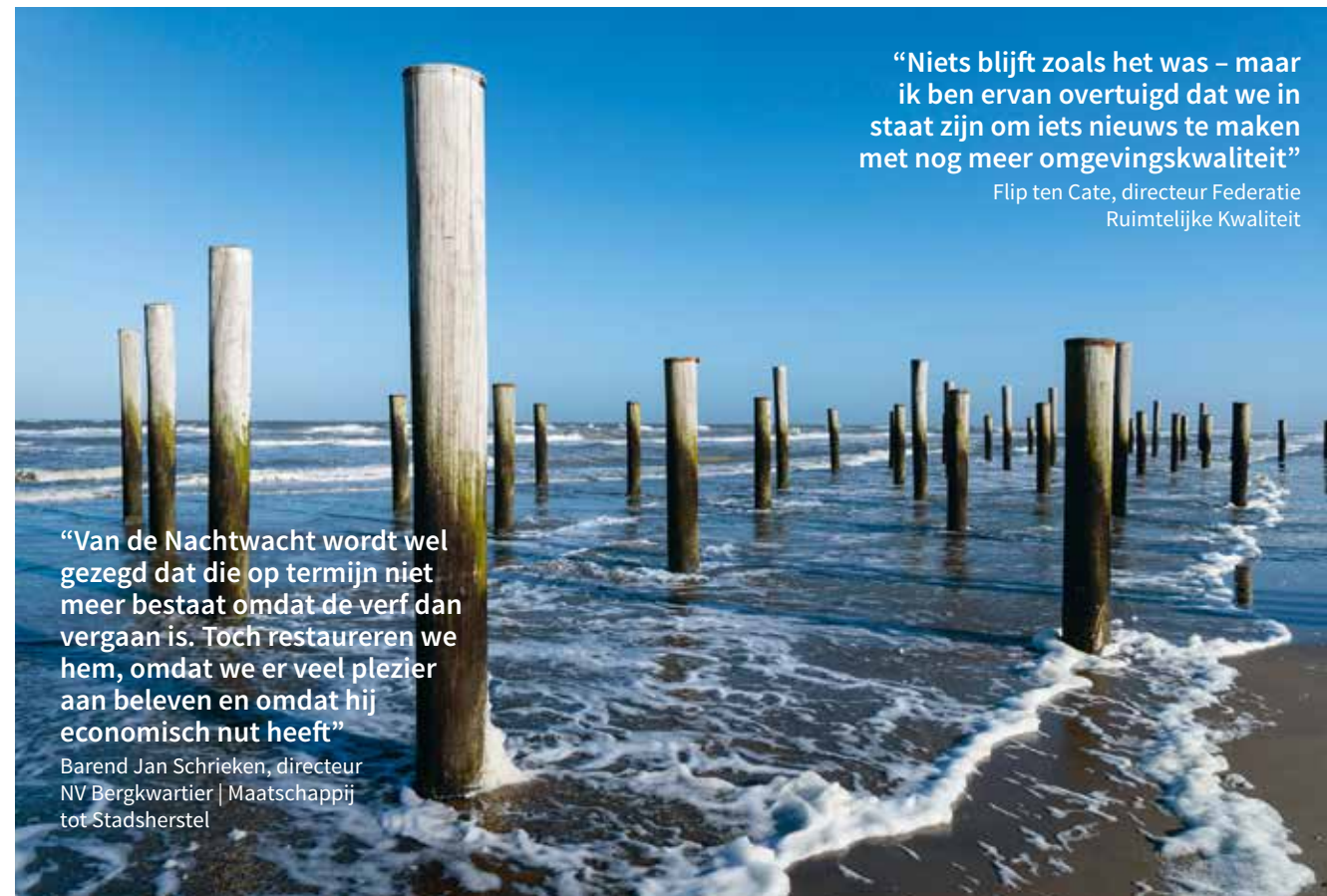
Flip ten Cate

“Het is onvoorstelbaar dat we Amsterdam en Den Haag zouden opgeven. De belangen zijn te groot – niet alleen de erfgoedbelangen, al spelen die wel degelijk óók een rol. Maar wie zegt dat we Amsterdam en Den Haag

gaan redden, zegt stilzwijgend dat we Oudewater – en misschien zelfs Gouda – niet gaan redden. Want niet alles kan.”

Barend Jan Schrieken

“Het erfgoedbelang zou inderdaad een belangrijke rol moeten spelen, maar dat zal in het geweld van het behoud van een stad of dorp beperkt zijn; of het

“Niets blijft zoals het was – maar ik ben ervan overtuigd dat we in staat zijn om iets nieuws te maken met nog meer omgevingskwaliteit”

Flip ten Cate, directeur Federatie Ruimtelijke Kwaliteit

“Van de Nachtwacht wordt wel gezegd dat die op termijn niet meer bestaat omdat de verf dan vergaan is. Toch restaureren we hem, omdat we er veel plezier aan beleven en omdat hij economisch nut heeft”

Barend Jan Schrieken, directeur NV Bergkwartier | Maatschappij tot Stadsherstel

De kwestie

nu Amsterdam of Oudewater is. Het is moeilijk voorstelbaar dat we als maatschappij straks een dorp of stad opgeven. Koopt het Rijk alles in een gebied op om vervolgens ruimte te maken voor de mogelijke komst van het water? En moeten we het erfgoed dan naar het Openluchtmuseum verplaatsen of mogen we blij zijn als we alles goed kunnen onderzoeken en documenteren?”

Flip ten Cate

“We zullen veel minder star en stijf moeten zijn, en veel flexibeler en meer adaptief met water, bodem en andere natuurlijke processen moeten meebewegen.

In retrospectief betekent dat misschien wel dat de Beemster, Purmer, Schermer, Haarlemmermeer, maar ook de verveningen – in belangrijke mate verantwoorde-lijk voor onze rijkdom en daarmee voor ons rijke erfgoed – kapitale historische fouten waren. Misschien wel zo fout, dat we die moeten herstellen – lees: de Beemster onder water zetten.”

Barend Jan Schrieken

“De Beemster is Unesco-werelderfgoed! Toch vind ik dat stempel van ondergeschikt belang in de afweging of juist de Beemster, de Purmer of de Schermer als eerste onder water moet worden gezet. De erfgoedsector moet eerst zijn huiswerk doen, want de samenstelling van onze huidige monumentencollectie is te eenzijdig en gedateerd: teveel kerken, grachtenpanden en boerderijen, en te weinig complexen, ensembles en hedendaagse architectuur.”

Flip ten Cate

“Ik ben het met je eens dat je nú, los van de emoties in de hitte van de strijd die komen gaat, je zaakjes op orde moet hebben. We moeten dus toch de stap zetten die we tot dusverre niet aandurfd: wat zijn nu werkelijk onze topstukken en op basis van welke redeneringen kiezen we voor aanwijzing en subsidiering van welke monumenten? Daarbij moet ook de mate van bedreiging door klimaatverandering meespelen.”

Barend Jan Schrieken

“Stoppen met het subsidiëren van eindige monumenten gaat mij een stap te ver. Misschien dat een ander, lichter beschermingsregime wel verdedigbaar is. Daar waar we eindigheid verwachten, kunnen we wel wat minder strikt zijn in het behoud en meer flexibel in de omgang, met als doel er meer in het hier en nu van te genieten en te profiteren. Wellicht leren we daar ook wel veel van.”

Het Palendorp in Petten. Dit kunstwerk symboliseert het oude dorp, dat vanaf 1792 geheel verzwoegen werd door de golven. De palen vormen het silhouet van tien huizen en een kerk.

Het erfgoed van de toekomst

Thijs Visser, wethouder Erfgoed, monumentenbeleid en archeologie, gemeente Stede Broec

Mijn woonplaats, Stede Broec, heeft een prachtige, zichtbare connectie met zijn verleden. Sinds de veertiende eeuw wonen mensen langs het centrale lint, met daarlangs allerlei doodlopende straatjes. Als je in de zomer over deze weg fietst, zie je bij verschillende huizen nog altijd stalletjes waar verse groenten worden verkocht.

Het was een agrarische streek waar alles om water draaide. Elke tuinder had een eigen stukje land in de polder en voer daar met zijn schuit heen. Er werd gegeten wat van het land werd gehaald, wat soms neerkwam op meerdere keren per week bloemkool. Tot aan de Tweede Wereldoorlog veranderde er eigenlijk weinig aan die vertrouwde ruimtelijke en sociale structuur.

Net als in andere gemeenten in Nederland veranderde Stede Broec na de oorlog ineens heel snel. Binnen enkele tientallen jaren groeide de gemeente uit tot een forenzenstad met twintigduizend inwoners. En dat waren niet alleen mensen uit de nabije omgeving, bekend met bloemkool op het menu. Tegelijk met deze razendsnelle uitbreiding is veel van het oude landschap verdwenen. Kan het nieuw ontstane landschap ook gezien worden als erfgoed?

Qua architectuur wordt de naoorlogse periode zeker niet altijd en door iedereen gewaardeerd, toch zijn deze wijken een belangrijk onderdeel

van ons verhaal. Het is het verhaal van de veranderde bevolkingssamenstelling, van de komst van mensen van ver (Amsterdam, Turkije, Syrië), het verhaal van op een nieuwe plek je thuis maken en je thuis voelen en de introductie van andere gewoontes en gebruiken. Naast de geur van gekookte bloemkool hebben we nu ook de geur van Turkse bloemkoolkoekjes en gepaneerde Poolse bloemkoolroosjes, met of zonder kaas.

Wanneer we onze ogen open houden, zien we hoe uniek de tijd is waarin we nu leven. De veranderingen gaan zo snel dat niet alleen het verre verleden vergeten zou kunnen worden, maar ook het recente verleden waarin alles toch ook al zo anders was. Wat als erfgoed wordt gezien groeit met de jaren mee. Waar de oudere generatie deze nieuwe wijken nog nieuwbouw noemt, merk ik dat ik me juist afvraag hoe zo'n grote verandering in zo'n korte tijd mogelijk is geweest en wat nu de erfgoedwaarde is van deze buurten.

De Stede Broecse gemeenschap is niet te begrijpen zonder de eeuwenoude agrarische traditie, maar evenmin zonder de achtergronden en ervaringen van de nieuwe Stede Broecers die in onze gemeente wonen. Met elkaar delen we een lange of korte, maar in ieder geval rijke geschiedenis.

Wethouder **Thijs Visser** midden in het 'erfgoed van de toekomst'. In Stede Broec is na de oorlog flink uitgebreid en in die wijken zijn inmiddels meerdere generaties inwoners opgegroeid.

“Waar subsidies worden gebruikt voor zichtbaar onderhoud of restauratie aan het exterieur, gaan de huizenprijzen en de leefkwaliteit van de buurt omhoog”

‘Van monumenten-subsidies profiteert de hele buurt’

Wat is het effect van een instandhoudingssubsidie voor monumenten? Helpt een subsidieregeling in het aanwijsp proces van gemeentelijke monumenten? Wie heeft er baat bij die subsidies, en wie niet? Het Steunpunt krijgt dit soort vragen geregeld en ging daarom te rade bij de wetenschap. Hoogleraar **Jan Rouwendal** doet onderzoek naar economische vraagstukken binnen de erfgoedsector.

Wat hield jullie onderzoek naar subsidies precies in?

“In 2017 hebben wij het effect onderzocht van de onderhouds- en restauratiesubsidies voor grote rijksmonumenten. We hebben dit over een langere periode bekeken in de postcodegebieden waar die rijkssubsidies werden verleend. De opvallendste uitkomst: waar subsidies werden gebruikt voor zichtbaar onderhoud of restauratie aan het exterieur, gingen de huizenprijzen en de leefkwaliteit van de hele buurt omhoog. De stijging van de prijzen geeft aan hoeveel waarde buurtbewoners toekennen aan de restauratie.”

Is er dan sprake van een direct én een indirect effect?

“Over het directe effect was het onderzoek heel duidelijk: voor elk miljoen dat geïnvesteerd werd in een monument vonden wij een stijging van de huizenprijzen in de omgeving van ongeveer drie procent. Dat is fors. Wij onderzochten hiervoor alleen informatie over de omliggende koopwoningen, maar je kunt ervan uitgaan dat ook de huurders een verbeterd leefklimaat ervaren.

“Het indirecte effect zou zijn dat omwonenden hun huis of tuin ook gaan restaureren of beter gaan onderhouden als een belangrijk monument in de buurt wordt gerestaureerd. Dat hebben we geanalyseerd op basis van de onderhoudstoestand van verkochte woningen zoals die in makelaarsrapporten wordt vermeld. Maar het indirecte effect bleek niet uit onze data.

“Toch is de belangrijkste conclusie dat investeren in zichtbare restauraties van monumenten maatschappelijk erg rendabel is. De stijgingen van de huizenprijzen wegen zeker op tegen de investeringen, en al helemaal tegen de subsidies – want de totale investeringen zijn altijd groter dan de subsidies.

“Overigens is er geen reden om te denken dat het effect bij een kleiner subsidiebedrag niet zou optreden. Het gaat erom dat het exterieur van een pand zichtbaar moet worden opgeknapt om effect te kunnen hebben op de buurt.”

Werkt het andersom ook: als er een krot in de buurt staat, dat de hele buurt er dan op achteruit gaat?

“Dat bleek inderdaad uit ander onderzoek. We hebben daarin zo’n zestig verlaten fabrieksterreinen onderzocht die werden opgeknapt, bijvoorbeeld de Westergasfabriek

Op het WG-terrein in Amsterdam is met rijks- en gemeentesubsidie collectief verduurzaamd. Ook verduurzamingssubsidies zijn een manier van investeren in de maatschappelijke waarde van cultureel erfgoed.

en een Verkadefabriek in Zaandam. Dan zie je: als een fabriek in slechte staat is, zijn de huizenprijzen lager naarmate je dichterbij de fabriek komt. Als je het fabrieksterrein gaat renoveren verdwijnt dat effect en stijgen de huizenprijzen. Zo’n investering is een enorme impuls voor de buurt.”

“Als je een fabrieksterrein gaat renoveren stijgen de huizenprijzen. Zo’n investering is een enorme impuls voor de buurt”

Is de aanwezigheid van erfgoed ook een vestigingsvoorwaarde? Oftewel, is het een reden voor mensen om een huis te kiezen?

“Met Mark van Duijn, docent woningmarkten en vastgoed in Groningen, heb ik in een onderzoek steden met een historische kern vergeleken met steden zonder historische kern. Dan zien we dat mensen liever in historische steden willen wonen, daar hadden ze meer geld voor over. Daarbij keken we dus puur naar de aanwezigheid van erfgoed, niet naar de staat ervan.”

Zit er een houdbaarheidsdatum aan dit onderzoek? Wat gebeurt er als de omstandigheden veranderen?

“De afgelopen decennia is de belangstelling voor cultureel erfgoed flink toegenomen. In de wederopbouwperiode was er geen aandacht voor, toen werd erfgoed verwaarloosd, veel is gesloopt. Daarna groeide geleidelijk de interesse, van onderop. Vanaf de Nota Belvedere (1999) kwam het erfgoed bij beleidsmakers op het netvlies en groeide de waardering.

“Samen met een collega onderzocht Marc van Duijn of

Scan de QR-code voor de leeslijst van Jan Rouwendal over dit onderwerp.

de ‘erfgoedpremie’ [de extra waarde die panden met rijksmonumentenstatus hebben ten opzichte van vergelijkbare panden zonder status, red.] in de loop van de tijd verandert. Daaruit bleek dat de erfgoedpremie altijd positief is geweest, maar in de jaren tachtig en negentig, toen er erg veel monumenten bijkwamen, nam dat iets af. In de 21ste eeuw wordt de premie weer groter. “Van Duijns verklaring is dat de markt voor monumenten een beetje verzadigd raakte nadat er veel monumenten werden aangewezen. Vervolgens nam de waardering voor erfgoed en daarmee ook de marktwaarde van monumenten toch verder toe. “Dat is opmerkelijk, want eigenaren van een pand dat wordt aangewezen als monument zijn vooraf vaak bang

“Omdat niet alle baten bij de eigenaar terechtkomen is het gerechtvaardigd om hun een subsidie toe te kennen”

dat de vastgoedwaarde daardoor afneemt. In al het onderzoek dat we net bespraken behandelen we de monumentenstatus als een soort kwaliteitskeurmerk. Het positieve effect van erfgoed dat we vinden is de waardering die de maatschappij heeft voor dat erfgoed en de beschermde status ervan. De angst voor een lagere waarde na toekenning van een monumentstatus komt met name voort uit de verplichtingen en beperkingen

die aan de bescherming vast kunnen zitten. Die hebben waarschijnlijk ook invloed op de marktwaarde, maar desondanks blijft er sprake van een erfgoedpremie. “Het effect van erfgoed lijkt in de loop van de tijd sterker te worden, omdat de belangstelling voor erfgoed nog steeds toeneemt en mensen welvarender worden. Men kan zich meer veroorloven voor een huis in een aangename omgeving. Er bestaat echter geen garantie – het is best mogelijk dat monumentale panden in het afgelopen jaar een slechtere waardeontwikkeling hebben doorgemaakt doordat de energieprijzen zo fors stegen en isolatie, zonnepanelen, enzovoorts voor monumenten soms lastiger zijn te realiseren.”

Kun je concluderen dat het maatschappelijk verantwoord is om jaarlijks gemeentegeld te reserveren voor instandhouding van monumenten? “Ja. Van een gemeentelijke instandhoudingssubsidie verwacht ik uitstralingseffecten die vergelijkbaar zijn met die van de rijkssubsidies die we onderzocht hebben. Het onderzoek maakt duidelijk dat erfgoed een grote maatschappelijke waarde heeft en dat investeren in erfgoed loont. Omdat niet alle baten daarvan bij de eigenaar terechtkomen is het gerechtvaardigd om die eigenaren een subsidie toe te kennen. Daardoor ontstaat een betere prikkel om het maatschappelijk optimale kwaliteitsniveau van cultureel erfgoed te realiseren.”

Hoe kwam Uithoorn tot zijn monumentensubsidie?

Hoe bepalen en motiveren gemeenten hun subsidiebedragen voor instandhouding van gemeentelijke monumenten? Het Steunpunt onderzocht deze loketvraag van de gemeente Uithoorn en constateerde dat bedragen veelal worden vastgesteld op basis van het aantal gemeentelijke monumenten en hun onderhoudsstaat. Het uitgangspunt bleek veelal dat een kwart van de monumenteneigenaren in één jaar een subsidieaanvraag moet kunnen doen voor een bepaald bedrag. Bij aanhoudende tekorten werden bedragen in de daaropvolgende periode bijgesteld.

We stelden vier vragen hierover aan beleidsmedewerkers **Ellen van den Klinkenberg** en **Claudette Hesselmann** van de gemeente Uithoorn.

Wat was de aanleiding voor jullie loketvraag? “Het college had in 2019 besloten om de gemeentelijke monumentenlijst uit te breiden. Tevens wilde het college dat de subsidiemogelijkheden voor instandhouding van gemeentelijke monumenten onderzocht werden. De gemeente was zich ervan bewust dat onderhoud en renovatie soms extra kosten met zich meebrengen en wilde eigenaren van bestaande en toekomstige monumenten daarin tegemoet kunnen komen. Om het subsidieplafond voor de instandhouding van de monumenten vast te kunnen stellen, hebben wij gebruikgemaakt van het Steunpunt-loket.”

Wat was jullie ervaring bij het opstellen van de subsidieverordening?

“De meeste tijd is gaan zitten in het opstellen van nadere regels. Regels voor de te doorlopen stappen en bijvoorbeeld over de subsidieverlening, de subsidiabele kosten, weigeringsgronden en verplichtingen van de subsidieontvanger. Het college heeft die nadere regels vastgesteld, omdat het beseft dat dit aan de voorkant duidelijk geregeld moet zijn. Dankzij de inventarisatie van het Steunpunt konden we een goed onderbouwd verhaal aan het college voorleggen, wat zorgde voor duidelijkheid bij de verdere besluitvorming.”

Wat zijn jullie ervaringen sindsdien geweest?

“In het eerste jaar na vaststelling kregen we nog weinig aanvragen, deels door de coronacrisis. Met de toename van onderhoudsplannen en -werkzaamheden kwamen ook de aanvragen binnen, mede doordat wij de subsidieregeling beter bekendmaakten. De gemeente heeft in 2022 alle aanvragen kunnen honoreren en het beschikbare budget is volledig ingezet. Vooralsnog zijn er alleen maar positieve berichten van monumenteigenaren – ook dankzij de ambtelijke inzet en de advisering door de monumentencommissie, die meedenken over de uitvoering van de werkzaamheden.”

Zouden jullie met terugwerkende kracht andere keuzes gemaakt hebben?

“Nee, al merken we wel dat het in de praktijk soms lastig te bepalen is of iets onderhoud of restauratie is. Wellicht dat we de subsidieregeling daar nog eens op aanpassen.”

Claudette Hesselmann en **Ellen van den Klinkenberg** voor een gemeentelijk monument in prairieschoolstijl aan de Amsteldijk-Noord, dat met gemeentelijke subsidie door de nieuwe eigenaren wordt gerestaureerd.

“We merken dat nog niet iedereen voorbereid is op een crisis. Dat geldt niet alleen voor een gewapend conflict, maar ook voor een brand of een natuurramp”

‘Zorg als erfgoed-beheerder dat je crisisaanpak op orde is’

Ankie Petersen is stafofficier Cultureel Erfgoedbescherming bij de sectie Cultuurhistorische Achtergronden en Informatie (CAI) van de Landmacht. Daarnaast is ze zelfstandig ondernemer in de erfgoedsector, waarbij zij zich bezighoudt met erfgoedparticipatie-projecten. Wat doet die mix van functies met haar kijk op de bescherming van erfgoed?

Er zijn maar weinig mensen met een erfgoedachtergrond die voor Defensie werken. Hoe ben je hier zo terechtgekomen?

“Na mijn studie erfgoedstudies aan de Vrije Universiteit Amsterdam kwam ik terecht bij de Nederlandse Unesco Commissie in Den Haag. Ik hield me daar onder andere bezig met de implementatie van het Haags Verdrag van 1954, dat gaat over de bescherming van culturele goederen bij een gewapend conflict. “Tijdens een cursus over ‘eerste hulp aan erfgoed bij crises’, raakte ik aan de praat met het hoofd van de sectie CAI over de rol van Defensie bij erfgoedbescherming. Het sprak mij heel erg aan, omdat de CAI erfgoedbescherming letterlijk in praktijk brengt. In 2019 startte ik daarom de opleiding tot reserveofficier en sinds 2021 werk ik drie dagen per week bij de CAI. “De sectie is binnen de krijgsmacht het kennisinstituut en aanspreekpunt voor sociaal-culturele kennis van missiegebieden. Daarnaast geven we advies over bescherming van cultureel erfgoed tijdens calamiteiten en conflicten en trainen we militairen die op uitzending gaan om in hun werk rekening te houden met belangrijke culturele locaties.”

Is deze functie goed te combineren met je werk als zelfstandig ondernemer in de erfgoedsector en welke lessen neem je mee in je werk voor Defensie?

“Door mijn onderneming blijf ik op de hoogte van wat er speelt in het Nederlandse erfgoedveld. Mijn stichting De Kerkvernieuwers organiseert projecten om leegstaande kerkgebouwen te koppelen aan een bredere doelgroep. Het gaat over de relatie die mensen hebben met hun

erfgoed, over hoe mensen zich daaromheen organiseren en hoe je erfgoed kunt gebruiken om mensen bij elkaar te brengen.

“Dit versterkt mijn blik als militair op hoe belangrijk erfgoedbescherming is voor een samenleving. Niet alleen vanuit altruïstische overwegingen dat ieder mens en iedere samenleving recht moet hebben op zijn eigen erfgoed en eigen cultuur, maar ook vanwege vrede, veiligheid en stabiliteit van een samenleving. Wat ik leer van mijn erfgoedprojecten is hoe belangrijk erfgoed is voor het identiteitsgevoel dat mensen hebben met hun omgeving.”

Hoe draagt de bescherming van erfgoed bij aan vrede en veiligheid?

“Het verdwijnen van cultureel erfgoed kan veel effect hebben op een gemeenschap. Niet alleen op het gebied van identiteitswaarde en het niet meer kunnen uiten van je eigen cultuur, maar bijvoorbeeld ook op economisch vlak. Neem de Souq van Aleppo, werelderfgoed dat voor een groot deel is vernietigd tijdens de oorlog in Syrië. Aleppo was voorheen een welvarende miljoenenstad en hét handelscentrum van Syrië, maar verkeert tien jaar na de oorlog nog steeds in grote armoede. De gemeenschap is niet alleen een deel van haar historische stad verloren, maar ook haar economische activiteiten zijn tot stilstand gekomen.

“Daarnaast zijn erfgoedlocaties vaak locaties van samenkomst waar, als alles is vernietigd, mensen houvast en troost vinden. Cultureel erfgoed is belangrijk in de sociale cohesie.”

Ankie Petersen voor de ingang van de ‘kunstbunker’ in de Amsterdamse Waterleidingduinen. De bunker werd voor de Tweede Wereldoorlog aangelegd om de rijkscollectie te beschermen bij conflicten. Nederland heeft meerdere kunstbunkers, waaronder verschillende in Noord-Holland.

Bij wie ligt in Nederland de verantwoordelijkheid voor erfgoedbescherming in crisissituaties en welke rol hebben gemeenten daarin?

“Als er een grote crisis uitbreekt komt de veiligheidsregio in actie. Die werkt op dit gebied samen met de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, die zich inzet om bewustwording te creëren over risico's voor erfgoed, en ook aandacht vraagt voor de juiste bescherming daarvan. De RCE heeft een incidententeam als vast meldpunt voor incidenten, schades en calamiteiten aan rijksmonumenten. “We merken dat nog niet iedereen crisisbewust is. De RCE heeft voor erfgoedbeheerders en hulpdiensten een vijfstappenaanpak ontwikkeld om goed voorbereid te zijn op een crisis. Bij elke stap kun je jezelf de vraag stellen of die voldoende uitgedacht is of dat er aanvullende maatregelen nodig zijn. Deze stappen gelden natuurlijk

niet alleen voor een gewapend conflict, maar ook voor een brand of een natuurramp.

“Defensie wordt vaak pas betrokken als een crisis extreem groot is, zoals tijdens de overstromingen in Limburg in 2021, of de orkaan op Sint Maarten in 2017. Als erfgoedinstelling of monumenteneigenaar is het daarom belangrijk om je eigen preventieve maatregelen op orde te hebben, en te weten wat je moet doen als er een crisis uitbreekt.”

Scan de QR-code voor de vijfstappenaanpak op de RCE-webpagina Veilig Erfgoed.

Wat is wat in erfgoedland?

De erfgoedsector bestaat uit een woud aan overheids- en non-gouvernementele organisaties die zich inzetten voor het behoud en de omgang met erfgoed. Op deze pagina's een aantal organisaties waar medewerkers van gemeenten die zich bezighouden met erfgoed aanspraak op kunnen maken, of naar kunnen doorverwijzen.

Stichting Erkende Restauratiekwaliteit Monumentenzorg (ERM)

De ERM is een praktijkgericht platform voor monumenteneigenaren, ontwerpers, uitvoerders en toezichthouders waar kennis en ervaring wordt gedeeld over onderhoud, restauratie en verduurzaming van monumenten. ERM is vooral bekend om de beoordelings- en uitvoeringsrichtlijnen die handvatten bieden voor toezichthouders. Op de website staat daarnaast praktische informatie over onder meer het verduurzamen van monumenten en groen erfgoed. Voor de toezichthouders en juridisch medewerkers die niet dagelijks met monumenten te maken hebben, stelt de stichting kennis beschikbaar via de website monumententoezicht.nl. Hier zijn bijvoorbeeld tips te vinden over de omgang met verwaarlozing en onderhoudsplicht.

Open Monumentendag

Elk jaar tijdens het tweede weekend van september worden talloze monumenten opengesteld voor het publiek. Dat zijn publiek toegankelijke gebouwen, maar ook particuliere monumenten die normaal gesproken niet te bezoeken zijn. Veel gemeenten organiseren samen met een plaatselijke comité Open Monumentendag omdat hiermee een breed publiek in aanraking kan komen met monumenten en de verhalen die erachter schuilgaan. Daarnaast leent het programma zich voor activiteiten die aansluiten bij de gemeentelijke doelstellingen voor toerisme en cultuur – denk aan samenwerking met de horeca en historische verenigingen. Een goed voorbeeld is het activiteitenprogramma van gemeente Amsterdam met een uitgebreid programma(boekje), lezingen, podcasts, rondvaarten en rondleidingen (ook voor doven en slechthorenden).

Restauratiefonds

Dit fonds werd in 1985 opgericht door het ministerie van OCW om overheidsfondsen te beheren voor de instandhouding van monumenten. Inmiddels beheert het fonds namens publieke en private organisaties ruim dertig fondsen om daarmee eigenaren, zonder winstoogmerk, te ondersteunen bij de restauratie, verduurzaming of herbestemming van hun monument. Ook betaalt het fonds subsidies uit en ondersteunt het ondernemers bij hun planvorming. Gemeenten kunnen bij het Restauratiefonds terecht voor financiële ondersteuning van eigenaren van monumenten in hun gemeente, door een eigen fonds op te zetten of door te participeren in een bestaand fonds, zoals de Cultuurfondsen voor Monumenten.

Federatie Grote Monumentengemeenten (FGM)

De FGM bestaat sinds 2002 en komt voort uit een informeel netwerk van gemeentelijke monumentenzorgers dat sinds 1989 actief was. Op dit moment zijn er 90 gemeenten bij de FGM aangesloten, die gezamenlijk ruim 32.000 rijksmonumenten en 20.000 gemeentelijke monumenten beheren. FGM is een netwerkorganisatie voor medewerkers die zich bij de gemeente bezighouden met monumentenzorg. De FGM verzorgt onderlinge uitwisseling en bundeling van kennis, ervaring en contacten uit de dagelijkse overheidspraktijk en speelt deze door naar partners zoals de rijksoverheid, VNG, IPO, brancheorganisaties en andere gemeentelijke netwerken. Daarnaast lobbyt ze door bestuurlijk een standpunt in te nemen. Hoewel de naam anders doet vermoeden kan elke gemeente zich aansluiten bij de Federatie, dus ook de kleinere gemeenten.

ErfgoedAcademie

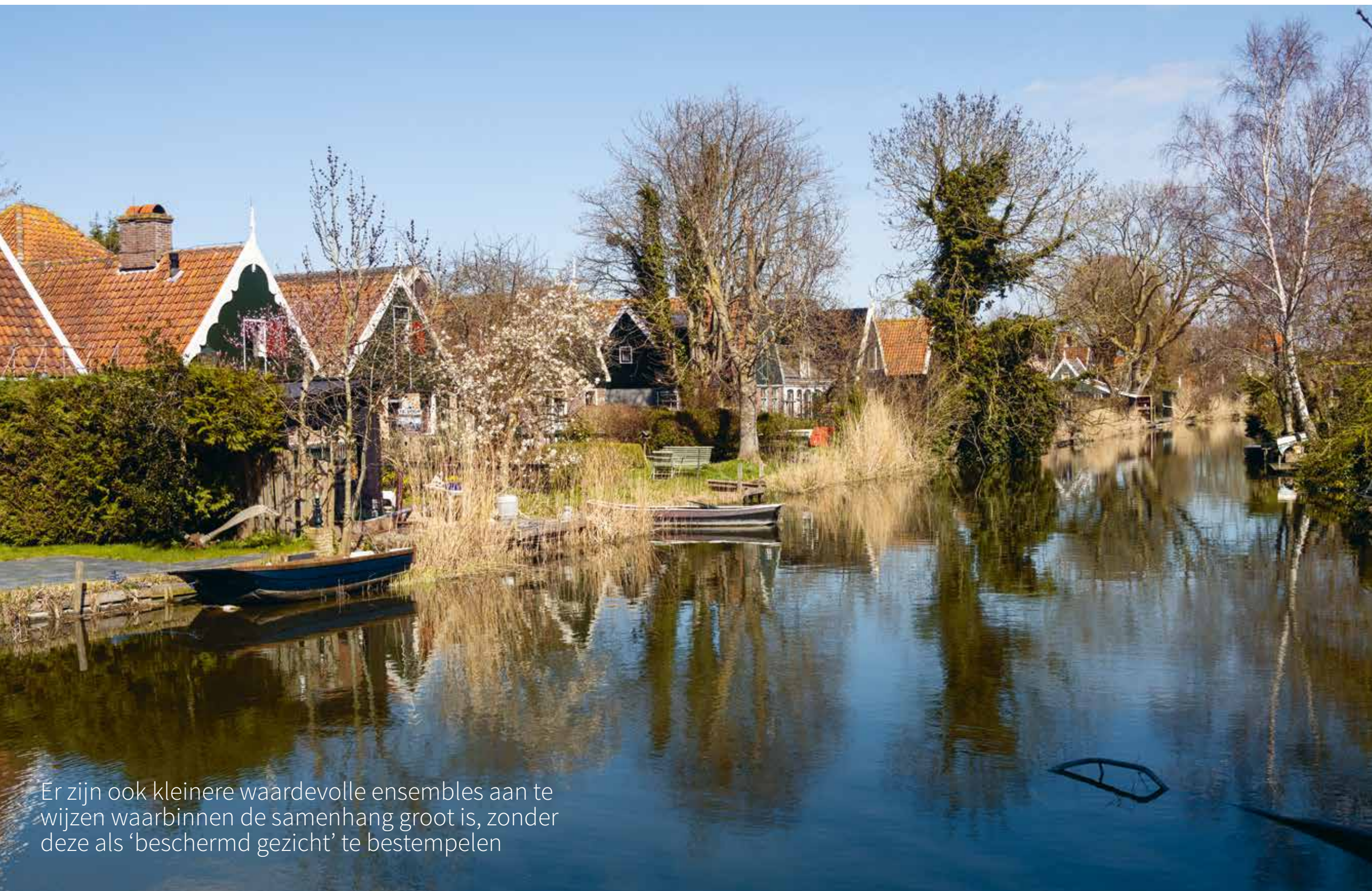
De ErfgoedAcademie is opgericht door de RCE en het Restauratiefonds en biedt landelijk cursussen aan voor ervaren én minder ervaren erfgoedprofessionals – zowel digitaal als op aan het onderwerp gerelateerde locaties. De maandelijkse cursussen gaan over financiering, onderhoud en advisering, en ook over actuele thema's zoals duurzaamheid, energietransitie en democratisering. In het cursusaanbod worden twee hoofdthema's onderscheiden: behoud en ontwikkeling, en erfgoed en leefomgeving.

Kunsten '92

Deze belangenorganisatie voor de culturele en creatieve sector vertegenwoordigt leden uit disciplines als kunst, design, musea en monumenten, waaronder de Federatie Instandhouding Monumenten (FIM) en de Federatie Ruimtelijke Kwaliteit (FRK). De organisatie volgt ontwikkelingen in beleid en besluitvorming en stelt hiaten en problemen aan de orde. Waar mogelijk draagt Kunsten '92 namens de sector oplossingen aan, bijvoorbeeld ter voorbereiding van debatten in de Tweede Kamer en als initiatiefnemer van de Fair Practice Code. Hun Erfgoedplatform, een informeel samenwerkingsverband dat ten doel heeft om de positie en het belang van erfgoed te versterken, stelt erfgoedagenda's op met concrete aanbevelingen over hoe het Rijk, provincies en gemeenten de waarden van hun erfgoed optimaal kunnen benutten. Jaarlijks wordt op initiatief van het Erfgoedplatform de BNG Bank Erfgoedprijs uitgereikt aan de gemeente met het beste erfgoedbeleid.

Scan de QR-code voor een uitgebreider overzicht van relevante organisaties op onze website.

Er zijn ook kleinere waardevolle ensembles aan te wijzen waarbinnen de samenhang groot is, zonder deze als 'beschermd gezicht' te bestempelen

Meer dan monumenten alleen

Met de nieuwe Omgevingswet krijgen gemeenten meer mogelijkheden om het historische karakter en de kwaliteit van gebieden te benutten, ook zonder de objecten of gebieden aan te wijzen als monument of beschermd gezicht. Denk aan lintstructuren, de omgeving van kerken, het landschappelijke verkavelingspatroon of de stedenbouwkundige opzet van woonwijken.

Erfgoed en ruimtelijke ordening zijn de laatste decennia dichter naar elkaar opgeschoven. Het begrip erfgoed verbreedde van gebouwen naar straten, parken, wijken, dorpen, steden en landschappen, waarbij de nadruk meer ligt op de sociale en maatschappelijke relevantie en (her)bruikbaarheid van erfgoed. Bij ontwikkelingen is de bestaande context belangrijker geworden omdat hij identiteit en karakter geeft aan gebieden en de omgeving herkenbaar houdt. Maar ook omdat het bestaande voor betrokkenheid zorgt. Onderzoek toont aan dat wij graag wonen, werken en recreëren op plekken die vertrouwd aanvoelen en waar we ons aan willen hechten.

De Omgevingswet sluit daar goed op aan. Ten eerste vanwege de gebiedsgerichte aanpak die de wet mogelijk maakt. Ten tweede door de integratie van ruimtelijke sectoren. En ten slotte omdat de Omgevingswet streeft naar meer participatie en vroegtijdige afstemming tussen bewoners, deskundigen en overheid.

Gebiedsgericht sturen

De Omgevingswet biedt de tools voor een gebiedsgerichte aanpak. Het begint met een gebiedsindeling die logisch aansluit op de cultuurhistorische en ruimtelijke kwaliteiten én op de opgaven in het gebied en de belangen en wensen van betrokkenen zoals bewoners en ondernemers. Het ligt voor de hand dat deze indeling in de omgevingsvisie of een programma wordt vastgelegd en beschreven. In het omgevingsplan kan gebiedsindeling gebruikt worden om bepaalde regels op te nemen die passen bij het betreffende gebied. Dat worden ‘werkingsgebieden’ genoemd. Per gebied kan de gemeente differentiëren in regels op basis van de aanwezige kwaliteiten, doelen en kansen. Zo kunnen beschermde stads- en dorpsgezichten worden omgezet naar werkingsgebieden in het omgevingsplan met de functieaanduiding ‘beschermd stads- of dorpsgezicht’. De huidige regels kunnen nagenoeg een-op-een worden overgenomen – een eenvoudige manier om invulling te geven aan de instructie uit het Besluit kwaliteit leefomgeving (Bkl, artikel 5.130 (behoud cultureel erfgoed) lid d. sub 2), namelijk het voorkomen van aantasting van het karakter van in het omgevingsplan beschermde stads- of dorpsgezichten of beschermde cultuurlandschappen. Dit beperkt zich niet tot rijksbeschermde stads- en dorpsgezichten. Ook de gemeente kan hiermee historische waarden (die niet rijksbeschermd zijn) beschermen door ze als ‘gemeentelijk beschermd gezicht’ of ‘cultuurlandschap’ aan te wijzen in het omgevingsplan. Spannender is het waarborgen van een zorgvuldige omgang met niet beschermd erfgoed.

Stolpen in Barsingerhorn. Stolpenstructuren zijn waardevolle ensembles waarvoor een eigen werkingsgebied kan worden gedefinieerd om in te spelen op de samenhang en de specifieke kwaliteiten.

Sinds 2012 moeten gemeenten niet alleen voor beschermde stads- en dorpsgezichten, maar in alle bestemmingsplannen rekening houden met de cultuurhistorische waarden. Deze verplichting, die voortkomt uit het rijksbeleid voor modernisering van de monumentenzorg (MoMo), is vanaf 1 januari 2012 vastgelegd in het Besluit ruimtelijke ordening (Bro). In veel bestemmingsplannen is de meest gebruikte vorm de vastlegging van een dubbelbestemming ‘cultuurhistorische waarden’. Ook deze dubbelbestemmingen zijn in het omgevingsplan vrij eenvoudig als werkingsgebied met bijbehorende regels over te nemen. De meest bijzondere gebieden kunnen worden aangewezen als ‘gemeentelijk gezicht’ of ‘cultuurlandschap’. De gebieden met veel historische waarden zijn niet toevallig vaak de gebieden met bijzondere en gewaardeerde kwaliteiten. Hier is dan ook sprake

Een integrale benadering biedt koppelkansen, denk aan doelen als biodiversiteit, waterberging of hitte- en droogteproblematiek

van een overlap met de vaak in welstandsnota's opgenomen ‘bijzondere welstandsgebieden’. Denk aan een negentiende-eeuwse stadswijk, een historisch brinkdorp of een lint met historische boerderijen. Er zijn ook kleinere waardevolle ensembles aan te wijzen waarbinnen de samenhang groot is en waarvoor een eigen werkingsgebied kan worden gedefinieerd zonder deze als ‘beschermd gezicht’ te bestempelen. Een voorbeeld is de omgeving van een kerk. De stedenbouwkundige context, het groen en het kerkhof bepalen mede

de beleving van de kerk. Voor kerk en omgeving kan een eigen werkingsgebied worden gedefinieerd en de kwaliteit worden beschreven in de toelichting van het omgevingsplan. Met de regels in het omgevingsplan kan gestuurd worden op het behoud van bijvoorbeeld de groene omgeving van de kerk.

Meer integrale afweging

Cultureel erfgoed is onlosmakelijk verbonden met omgevingskwaliteit. Het overzetten van bestaande erfgoedwaarden in een nieuw omgevingsplan kan nuttig zijn, maar beter is wellicht een integrale benadering waarbij omgevingskwaliteit – inclusief erfgoed – centraal staat. Omgevingskwaliteit hangt af van aspecten als cultureel erfgoed, architectuur, stedenbouw, landschap en natuur. Deze aspecten overlappen elkaar – wat vraagt om een meer integrale afweging bij ruimtelijke ingrepen. Dit kan door in het omgevingsplan de regels van de verschillende sectoren binnen een werkingsgebied bij elkaar te brengen en op elkaar af te stemmen. Regels over

situering, massa, streekeigen kleur- en materiaalgebruik, terreininrichting, zichtlijnen en dergelijke kunnen in samenhang in het omgevingsplan worden opgeschreven. Een integrale benadering biedt ook allerlei koppelkansen, denk aan het meenemen van doelen als het bevorderen van biodiversiteit, waterberging of het zoeken naar oplossingen voor hitte- en droogteproblematiek. Houtwallen en inheemse beplanting zijn bijvoorbeeld goed voor de biodiversiteit en kunnen tevens de identiteit van gebieden versterken. De dorpslinten met de langgerekte landschappelijke verkavelingen vertellen de ontginningsgeschiedenis en vervullen tegelijk een belangrijke functie voor weidevogels.

Op tijd aan tafel

Voorwaarde voor een zorgvuldig in de omgeving ingepast plan is het op tijd bij elkaar brengen van expertises en belangen. Ook bij een concreet initiatief. Een vroegtijdige analyse van de kwaliteiten in waardevolle gebieden zou stevast onderdeel moeten uitmaken van een

gebiedsontwikkeling als basis voor het ontwerp. Daarbij is ook de betrokkenheid van bewoners onmisbaar. Een analyse kan als verplichting worden opgenomen bij waardevolle en zeker bij beschermde gebieden. Te vaak wordt op basis van een programma van eisen een volumestudie of ontwerp gemaakt, waarna naderhand nog wordt gekeken hoe dit is in te voegen in de historische, stedelijke of landschappelijke context. Meer dan eens ontbreekt dan tijd en geld om een ruimtelijke of cultuurhistorische analyse uit te voeren en bewoners te betrekken. Een zorgvuldige inpassing is dan lastig. Als op tijd de juiste mensen aan tafel zitten, blijkt er meestal meer mogelijk en is er meer draagvlak. Ook kunnen vooraf op een slimme manier opgaven gekoppeld worden. Denk aan verduurzamingsoplossingen die meeliften bij de herstructurering van waardevolle gebieden.

Andere plansystematiek

Of het nu gaat om een grootschalige stadsuitbreiding, een kleinschalige inbreiding in het dorp of de herinrichting van het kerkplein – een ontwerp krijgt betekenis door inzicht in de historische gelaagdheid, de sociaal-maatschappelijke context, de verhalen en de bepalende structuren. Het hoeft dan niet historiserend te zijn, soms kunnen eigentijdse invullingen passen bij de context en een gebied verrijken. Zo’n benadering past soms beter bij actuele opgaven, zoals circulair bouwen en natuurinclusief ontwerpen. De Omgevingswet biedt veel kansen voor een gebiedsgericht erfgoedbeleid dat meer is dan monumentenbeleid alleen. Maar dan moeten we ook open staan voor een andere plansystematiek die gestoeld is op een meer gebiedsgerichte en

Het hoeft niet historiserend te zijn, soms passen eigentijdse invullingen bij de context en kunnen ze een gebied verrijken

integrale benadering van cultuurhistorische waarden op alle schaalniveaus – en in de context van de bredere doelstelling van (goede) omgevingskwaliteit. Dat vraagt het intelligent in elkaar schuiven van bestaande kaders (ruimtelijke ordening, welstand, monumenten- en landschapsbeleid) en ook om meer flexibiliteit in regelgeving gecombineerd met heldere processen en betrokkenheid van bewoners aan de voorkant van ontwikkelingen.

De Lucaskerk in Winkel. De omgeving van een kerk is belangrijk voor de beleving ervan. In het omgevingsplan kunnen regels worden opgenomen die sturen op het behoud van bijvoorbeeld de stedenbouwkundige context, het groen en het kerkhof.

Welstandsniveaus en werkingsgebieden

De meeste welstandsnota’s kennen een indeling in gebieden en beleidsniveaus. Doorgaans zijn er vier niveaus: beschermd, bijzonder, basis en vrij. De indeling in welstandsgebieden kan een basis vormen voor werkingsgebieden in het omgevingsplan. Voor een cultuurhistorisch waardevol gebied, vaak de bijzondere welstandsgebieden, kan een werkingsgebied worden gedefinieerd, waarvoor de kernkwaliteiten als bijlage in het omgevingsplan opgenomen kunnen worden. Met de regels in het omgevingsplan kan de gemeente vastleggen welke activiteiten (zoals bouwen, slopen, inrichting, groenaanleg) mogelijk zijn, waarvoor vergunningplichten gelden en welke beoordelingsregels daarbij horen. Een voorbeeld is een historisch waardevol bebouwingslint. De beoordelingsregels kunnen daar gericht zijn op beschermen van de kleinschaligheid, het behouden van doorzichten naar het open landschap en het logisch invoegen in de architectonische context. Op deze manier kan in het omgevingsplan gebiedsgericht gestuurd worden op de aanwezige erfgoedwaarden. Bovendien voldoet de gemeente hiermee aan de instructie van het Rijk in artikel 5.130 uit het Bkl, mede gericht op het voorkomen van ontsiering en beschadiging van monumenten door ingrepen in de omgeving. Als een of meerdere monumenten in een samenhangend en historisch waardevol gebied ligt, is het logisch om uit te gaan van de begrenzing van dit gebied als ‘omgeving van het monument’.

Mooi Nederland

Vorig jaar kondigde de minister voor Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening Hugo Jonge het programma Mooi Nederland aan. Uitgangspunt van het programma: “Mooi Nederland bouwt voort op bestaand Nederland. Dat is het startpunt. Er is geen tabula rasa. Het gaat om een zorgvuldige transformatie van wat bekend, vertrouwd en geliefd is. Het is het respectvol vóórtzetten van de voortdurende verandering die inherent is aan een levende cultuur.”

Scan de QR-code om onze publicaties over erfgoed in de Omgevingswet te bekijken.

De dijk is van grote waarde voor de waterveiligheid, recreatie, cultuurhistorie, ecologie en ruimtelijke kwaliteit. Een structuur om zorgvuldig mee om te springen

Een ongezouten gesprek aan de dijk

Gemeenten aan de IJsselmeerkust zien zich geplaagd voor gedeelde uitdagingen, die soms tot conflicten leiden. De campagne Ongezouten zet vernieuwende werkvormen in om vastgelopen gesprekken weer op gang te brengen en het gezamenlijke doel te herontdekken. Zo ook in Uitdam (gemeente Waterland), aan de historische Markermeerdijk.

Een van de uitdagingen in de gemeente Waterland is de Markermeerdijk. Die moet veel breder worden om met dezelfde hoogte de gevolgen van klimaatverandering het hoofd te bieden – een heikel punt voor de mensen die in Uitdam aan de dijk wonen. Uitdam ligt aan een smalle strook land tussen de Uitdammer Die en het Markermeer. De dijk voelt daar kwetsbaar. Hij is van grote waarde: behalve voor de waterveiligheid is de dijk ook van belang voor recreatie, cultuurhistorie, ecologie en ruimtelijke kwaliteit. Een structuur om zorgvuldig mee om te springen. De Alliantie Markermeerdijken maakte plannen voor een functionele dijkversterking. De alliantie, een samenwerking tussen een consortium van marktpartijen en het Hoogheemraadschap Hollands Noorderkwartier, raakte daarbij in conflict met de bewoners. Die volgden de plannen intensief omdat de dijk een prominente rol speelt in hun directe leefomgeving. Het was een bekend beeld: bij een conflict veronderstellen partijen vaak dat de andere partij een tegengestelde motivatie heeft, zelfs als het doel gedeeld wordt. In Uitdam wil iedereen een mooie, stevige, veilige, groene dijk. De bewoners die zich hadden verdiept in de talloze inhoudelijke dossiers voelden zich niet gehoord bij de planvorming. En zo waren de betrokken partijen pal tegenover elkaar komen te staan. De gemeente stond voor de vraag hoe dit conflict kon worden opgelost.

Perspectief van de toekomst

Ruimtelijke ontwikkelingen zijn de afgelopen decennia steeds ingewikkelder geworden en vragen tegenwoordig om een integrale aanpak. Intussen zijn er allerlei media bijgekomen en hebben bewoners toegang tot veel meer kennis en wensen coproductie in plaats van door de gemeente gedicteerde inspraak. Als de overheid onvoldoende oog heeft voor de impact van een ingreep op het leven van mensen, voedt zij het gevoel dat de overheid op afstand staat en liggen conflicten op de loer.

In Uitdam bood de campagne Ongezouten een manier om de problematiek van het leven bij het water met een stijgend peil te bezien in het perspectief van de toekomst van het gehele IJsselmeer. Ongezouten organiseerde een zogeheten 'landing', waar inspirerende verhalen en kunstprojecten werden ingezet om die perspectieven te verbeelden en verwoorden. Bewoners waren actief betrokken bij het maken van de agenda voor de landing. De Werkgroep Ongezouten Uitdammers sprak met kunstenaars, boeren en professionals vanuit allerlei vakgebieden. Door dat gesprek te voeren vanuit het perspectief van de kinderen van 2050, de bewoners van de toekomst, ging iedereen anders naar de ontwikkelingen kijken. Het gemeenschappelijke doel werd duidelijk: hoe zorgen we ervoor dat we ook op de lange termijn veilig in Waterland kunnen blijven leven – en wat is daarvoor nodig?

Scan de QR-code voor meer informatie over het project Ongezouten.

Burgemeester **Marian van der Weele** op de versterkte Markermeerdijk bij Uitdam, waarover het constructieve gesprek is gevoerd tussen alle partijen die zich betrokken voelen bij de dijk en het aangrenzende landschap.

Vraagstuk extrapoleren

Er is bestuurlijke moed en een grote dosis kennis nodig om alle ingewikkelde vraagstukken aan te pakken. Oplossen van die vraagstukken lukt niet als overheid en inwoners geen gezamenlijk doel herkennen. Duidelijke bestuurlijke processen vormen dan het kader voor de open verkenning van het gezamenlijke doel en het aanboren van onze praktische wijsheid. Praktische wijsheid is om vanuit het doen, vanuit de context, met hart en hoofd, moreel geladen vraagstukken te verkennen. Albert Jan Kruijer van het Instituut voor Publieke Waarden ontwikkelde daar handvatten voor. Door een vraagstuk groter te maken, te extrapoleren, kan worden ontdekt welke methode werkt om het op te lossen. Als overheid en inwoners dat samen ontdekken, herwinnen we het zicht op het gezamenlijk belang en worden de publieke zaak en het algemeen belang weer van ons allen in plaats van dat we het eigen belang nastreven. Een aanpak die voor elke gemeente interessant kan zijn.

De campagne ONGEZOUTEN

In de campagne staat samenhang in het IJsselmeergebied als geheel centraal. Het verleden dient als inspiratie voor de toekomst en verbindt opgaven en thema's. Professionals, bewoners, ondernemers en overheden worden uitgedaagd om samen naar de lange termijn te kijken. Via deze tocht door het IJsselmeergebied brengen de organisatoren partijen bij elkaar die niet vaak aan dezelfde tafel zitten. Ongezouten wordt mede mogelijk gemaakt door de ErfgoedDeal en de provincies Noord-Holland, Flevoland, Friesland en Overijssel. Ongezouten is een initiatief van MOOI Noord-Holland en Het Oversticht.

ode nummer 1

Met o.a. Leonard de Wit, Freek Schmidt, Paul Rosenberg, Lisa Constant, Henk Wijkhuizen, Dorothée Koper-Mosterd, Valesca van den Bergh, Fiona Carpentier Alting en Herbert de Raat

ode nummer 2

Met o.a. Hans Renes, Henk Alkemade, de regiomanagers van provincie Noord-Holland, Henk Baas, Jelle Beemsterboer, Klaas Telgenhof, Jeroen Twisk, Martien Kruithof, Marja Ruigrok, Mardiek Voorneveld, Ellen Klaus en Jan-Jaap de Kloet

ode nummer 3

Met o.a. Michaela Hanssen, Elyze Storms-Smeets, Michiel Veldkamp, Vladimir Stissi, Pim de Haas, Wouter Pocornie, Klazien Hartog, Ingrid Oud, Inge Kalle-den Oudsten, Judith Michel-de Jong, Eduard van Zuijlen en Dorus Luyckx

Colofon

ode is een uitgave van het Steunpunt Monumenten & Archeologie Noord-Holland

voorjaar 2023

Redactie
Reinier Mees, Primo Reh, Dorine van Hoogstraten, Sanne van Zoest

Eindredactie
Maarten Ettema

Ontwerp en vormgeving
Els Zweerink

Fotografie
Els Zweerink

Druk
Drukkerij de Bij

Beeldverantwoording
André Russcher: p. 27, 49, 70-71, Anna Groentjes: p. 21, 42-43, Els Zweerink: cover, p. 2-3, 4, 9, 17, 18-19, 23, 24-25, 28-29, 31, 33, 34, 36-37, 39, 40-41, 45, 46-47, 50, 52-53, 55, 58-59, 61, 62, 67, Karel Tomei: p. 64-65, Loek Buter: p. 12-13, MOOI Noord-Holland: p. 4, 6, 10, 14, 26, 27.

Beeldspreads
Cover: Westzaan, p. 2-3: Stationsgebied – Amsterdam, p. 12-13: bunker Heeren-duin en Olmen – IJmuiden, p. 18-19: Steven Slabbers op de Reuzenkaart van MOOI Noord-Holland – Haarlem, p. 24-25: poldergemaal – Amstelveen, p. 28-29: vesting – Naarden, p. 36-37: Van der Pekbuurt – Amsterdam, p. 40-41: Vierwindenhuis – Amsterdam, p. 46-47: Westzaan, p. 52-53: Amsterdamse Waterleidingduinen, p. 58-59: Kolhorn, p. 64-65: Uitdam, p. 70-71: Beth Haim – Ouderkerk aan de Amstel.

Over de auteurs
Aniek de Jong is secretaris van welstands- en monumentencommissies en project-medewerker erfgoed bij diverse erfgoedprojecten van MOOI Noord-Holland.

Bas Schout is planoloog bij Buro Schout, dat zich richt op erfgoed, stedenbouw, architectuur en landschap in relatie tot de Omgevingswet.

Dorine van Hoogstraten is architectuur-historicus en als adjunct-directeur van MOOI Noord-Holland nauw betrokken bij het Steunpunt en bij erfgoedprojecten.

Joost Tennekes is wetenschappelijk onderzoeker bij het Planbureau voor de Leefomgeving.

Kim Zweerink is adviseur erfgoed en programmacoördinator voor het programmaonderdeel Erfgoed in de Omgevingswet van het Steunpunt.

Like Bijlsma is wetenschappelijk onderzoeker bij het Planbureau voor de Leef-omgeving.

Lisa Timmerman is adviseur landschap en cultuurhistorie en programma-coördinator voor het programma-onderdeel Cultuurlandschap.

Marian van der Weele is burgemeester van Waterland.

Marrit van Zandbergen coördineert voor MOOI Noord-Holland de Steun-punttaken en is adviseur erfgoed van het programmaonderdeel Gebouwd Erfgoed.

Primo Reh is beleidsadviseur erfgoed voor MOOI Noord-Holland en coördi-neert voor het Steunpunt diverse erfgoed-projecten.

Reinier Mees is adviseur erfgoed. Voor MOOI Noord-Holland coördineert hij de Erfgoedcommissie en voor het Steunpunt het Erfgoedteam.

Renee Stroomer is adviseur erfgoed voor MOOI Noord-Holland en voor het Steunpunt betrokken bij diverse erfgoed-projecten.

Rosan Kocken is gedeputeerde Cultuur en erfgoed van de provincie Noord-Holland.

Rosanne Bruinsma is adviseur erfgoed en coördineert binnen het Steunpunt met name de projecten rond de thema's Duurzaamheid en FARO.

Sander van Alphen is beleidsadviseur erfgoed voor MOOI Noord-Holland en is voor het Steunpunt betrokken bij diverse erfgoedprojecten.

Thijs Visser is wethouder Erfgoed, monumentenbeleid en archeologie van de gemeente Stede Broec.

ode

ode is een **ode aan** het Noord-Hollandse erfgoed. **ode aan** de mensen die onze provincie maakten tot wat zij is. **ode aan** de mensen die erfgoed een duurzame toekomst geven. **ode aan** mensen met een erfgoedhart: zij die onderzoeken, opgraven, verhalen vertellen, beleid maken, inspecteren, restaureren, onderhoud plegen, her-bestemmen, ontwerpen, beslissen, financieren, vergunnen.

ode is een tijdschrift voor medewerkers en bestuurders van Noord-Hollandse gemeenten en de provincie, en voor iedereen die benieuwd is naar de rol van de diverse overheden binnen de erfgoedzorg. ode biedt inspiratie voor het dagelijkse erfgoedwerk met verhalen, interviews en goede voorbeelden uit de rijke voorraad Noord-Hollands erfgoed. **ode** laat zien hoe erfgoed goede om-gevingskwaliteit biedt.

De productie van dit tijdschrift is CO2-neutraal uitgevoerd. Er is gebruikgemaakt van gerecycleerd papier en door een wikkel te gebruiken is het verpakkings-materiaal tot het minimum beperkt.

Steunpunt Monumenten & Archeologie Noord-Holland is een vraagbaak voor Noord-Hollandse gemeenten. Het Steun-punt biedt kennis over monumenten, archeologie, herbestemming, cultuur-landschap en de Omgevingswet. Het Steunpunt is een platform om te net-werken, het biedt inspiratie door middel van goede voorbeelden en instrumen-ten om cultuurhistorie in de ruimtelijke ordening te verankeren. Het Steunpunt is een samenwerkingsverband tussen MOOI Noord-Holland en Stichting NMF en wordt mogelijk gemaakt door provincie Noord-Holland en de RCE.

MOOI
NOORD-
HOLLAND
ADVISEURS
OMGEVINGSKwaliteit

“Het gaat over de relatie die mensen hebben met hun erfgoed, over hoe mensen zich daaromheen organiseren en hoe je erfgoed kunt gebruiken om mensen bij elkaar te brengen”

Steunpunt
Monumenten
& Archeologie
Noord-Holland